

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

Mi okozta a történelmi Magyarország felbomlását?

Egy magyarázat előzményei, műfaja és kontextusa

A központi hatalmak 1918 őszén elvesztették a világháborút. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlott, helyét utódállamok foglalták el. Magyarország független ország lett. A polgári demokratikus forradalom kormánya sikerrel megakadályozta, hogy a frontról hazatérő katonák fosztogató bandákká váljanak, és polgárháború alakuljon ki az országban. Az általános választójog bevezetése és a nemzetiségi egyenjogúság kinyilvánítása viszont vagy későn jött, vagy nem volt elég – ekkor már nem lehetett megakadályozni a történelmi Magyarország felbomlását. Ennek kivitelezésében fontos szerepet játszott, hogy a győztes nagyhatalmak jóváhagyták az utódállamok politikusainak – saját nemzetiségi területeiken túlterjeszkedő – területszerzési igényeit és nem vették figyelembe a független, demokratikus Magyarország elemi szükségleteit és érdekeit, ezzel pedig csorbát ejtettek saját meghirdetett béketeremtő elveiken, mindenekelőtt az önrendelkezés elvén. Magyarországot a Monarchia és a történelmi Magyarország északi, keleti és déli utódállamai – Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia – az antant egyetértésével és támogatásával megkísérelték egymás között felosztani. Mindenekelőtt emiatt történt, hogy – Finnországtól Németországon keresztül Törökországig számos országhoz hasonlóan – rendszerváltások és polgárháborúk zajlottak le Magyarországon. Idegen megszálló csapatok törtek előre és foglalták el az ország magyarok és nem magyarok lakta területeit.

Mindezt Szekfű Gyula Bécsben élte át. Ott értesült *Der Staat Ungarn* című művének elismerő fogadtatásáról. Ott foglalkoztatták mentorainak ama próbálkozásai, hogy a konstantinápolyi magyar tudományos intézet igazgatói posztjára vagy pozsonyi egyetemi tanári katedrára helyezték. Bécsben tudta meg, hogy a Tanácsköztársaság egyetemi tanárrá nevezte ki, és azt is, hogy felkérték egy egyetemi tankönyv írására, amelyet elvált. Amikor pedig utóbb, már az ellenforradalom berendezkedése idején, a Budapesti Tudományegyetem politikai igazolóbizottságot nevezett ki, hogy politikailag gyanúba keveredett tanárait és magántanárait elszámoltassa, Szekfű Gyula ugyancsak Bécsben volt, és onnan írta leveleit a Bölcsészettudományi Kar dékánjának, Angyal Dávidnak. Az egyetem rektora akkor Ballagi Aladár volt. Közben levéltárosként, majd külügyminisztériumi tisztviselőként a közös levéltári anyag szétválasztásán dolgozott.

Bécsben írta meg újabb könyvét, amely *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története* címmel jelent meg. Ebben meglepő módon még csak nem is érintette, nem hogy tárgyalta volna benne a nagy háború eseményeit, okait és történetét. A világháborúnak sem az eseményeiről, sem az emlékezetéről nem esett szó, holott a műfajnak, amelybe a mű illeszkedett, a téma szerves része volt.

Hogy lehet az, hogy a reformkortól a világháborús vereséget követő forradalmakig ívelő hanyatlás történetét tárgyaló műből hiányzik a világháború? Nyilván szerepet játszott itt az, hogy Szekfűnek nem voltak személyes élményei a világháborúról. Annak ellenére, hogy számos ismerőse, mindenekelőtt legjobb barátja, Horváth János a fronton volt. Megélte ugyan az élelmezési korlátozásokat, és mint rendszeres újságolvasó ember és bécsi levéltáros, tájékozódott a hadieseményekről. A napi háborús megpróbáltatásoknál azonban fontosabb volt számára tudományos munkája, miközben 1914 tavaszától 1916 őszéig országos politikai botránysorozat robbant ki körülötte, amelyet ártatlan áldozatként élt meg. Olyannyira, hogy a támadásokra válaszul egész historiográfiai konstrukciót dolgozott ki, ami hanyatlástörténeti munkáját is nagyban befolyásolta: azt,

ahogyan a történelmi Magyarország felbomlásának okait értelmezte. Tanulmányomban a sokszor és sokfelől interpretált mű előzményeit, kontextusát és műfaját közelítem meg.

Az első óra a budapesti egyetemen

Szekfű Gyula első magántanári óráját a budapesti egyetemen *Kútfői gyakorlatok* címmel hirdette meg az 1917–1918. tanév második félévére. Egyik lelkes hallgatója, Mályusz Elemér az órát így idézte fel:

„Másodéves koromban, mikor először jutott alkalmam Szekfűvel találkozni, régi vágyam teljesült... meghirdetett... kollégiumát felvettem ... indexembe, és az első órára én is megjelentem. Viszonylag sokan voltunk. A háborús körülmények is okozhatták, hogy a magántanárok előadásai éppen csak meg voltak tarthatók. Első éves koromban Szentpétery Imre, a diplomatika leendő híres professzora *tres faciunt collegium* kijelentéssel vigasztalta magát, ugyanígy volt kénytelen tenni a másik diplomatikus, Gárdonyi Albert, a latin filológus Vári Rezsőnek pedig Livius kurzív olvasásán két órán keresztül az én fordításomat kellett elszenvednie. Szekfű óráján a hiányzó diákokat barátai, a Széchényi Könyvtár munkatársai pótolták. Bartoniek Emma, Sulica Szilárd, Jakubovich Emil, Eckhardt Sándor nevére emlékezem, akik nem titkolt izgalommal várták a következőket. Túlónak bizonyult izgalom uralkodott a kis csapat tagjai közt, mindenki attól tartott, hogy Ballagi-párti szélső jobboldali diákok fognak tüntetni. A Károlyi-párt azonban csak egy emberrel képviseltette magát: Orbók Attila újságíróval. Ő nem találhatott kivetnivalót a történeten. Szekfű jókora késéssel jelent meg. Mint Eckhardtól hallottuk, a közelben lakó Bleyer Jakabtól, a későbbi nemzetiségi minisztertől kellett jönnie. Megérkezése után pedig azonnal munkába állottak a várakozók. Elővették Engel János Keresztély »Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer« első (1797) kötetét, és azt sor-

ra egymás kezébe adva olvasták az 1494–95. évi királyi számadáskönyvek tételeit, azokat magyarra fordították és igyekeztek értelmüket hüen visszaadni, miközben a professzor a középkori királyi uralmi szervezet képévé szélesítette a töredékes adatokat. Minden hiányzott tehát, amit bárki is kifogásolhatott volna. Orbók beszámolója nélkülözött minden érdekesnek mondható vonást. A sokdioptriás diákokat megszúrta ugyan, amiért buzgón ügyködtek a forrás előkerítésén, de azon nem tudott változtatni, hogy valóban komoly szövegértelmezés tanúja lehetett. Számomra mindenképpen tanulságos volt a munka, mert később én is ismételten elő-elővettem hallgatóimmal az Engel-kötetet, és tőlem telhetően továbbadtam azt, amit akkor Szekfűtől tanultam. Első órája azonban az utolsó is lett. Bécsből lejárni gyakorlatok tartására a viszonyok megakadályozták. Az év végi index-láttamozásra Eckhardt Sándor a kollégiumban megszálló Szekfűnek adta át a leckeönyvemet, és ugyancsak az ő közvetítésével kaptam vissza »igen szorgalmas« bejegyzéssel.”¹

Emberek, mi történt?

Miben reménykedett és mitől tartott Szekfű Gyula 1918 őszén és telén?

Október 10-én és 29-én Angyal Dávidnak, november 14-én pedig Gábor Andornak írott levelei azt tanúsítják, hogy felfogása nem állt távol a *Der Staat Ungarn* koncepciójától, s a botrány-nyal szembeni védekezése során megalkotott konstrukciójától, amit általánosított. Akár a *Három nemzedék* koncepcióját is beleláthatnánk. Ne tegyük. Inkább figyeljünk az árnyalatokra.

„1849-ben a nemzet Görgeyt kereste bűnbaknak a katasztróféért, melyet saját maga okozott. Most a mi saját bűneinket: hogy nem volt kormányzás, hogy nem volt hadvezetés, hogy nem volt tisztesség, hogy a háború éveit mindenki gazdagodásra használta, hogy egyszóval morál

¹ MÁLYUSZ Elemér: Legsikerültebb könyveim. Kiadta és jegyezte: Soós István. Századok, 2015.

nélkül harcoltunk – mindezt a bűnt egyszerűen a németek nyakába fogjuk sózni. Mindennek oka lesz a német birodalommal kötött szövetség.”²

A *Történeti Szemle* „rólam szóló ismertetéséért hálás köszönettel tartozom Tanár Úrnak. Sajnos, a könyvhöz új fejezetet írhatok: a fiú felbontja, amit atyja kötött, az állam lesüllyed a Balkán-államok közé. De állam és nemzet életében epizód az, amit mi emberöltők nyomorának nevezünk. – A fő most a bolsevikizmus kikerülése. De akik így tönkre tudták tenni a monarchiát, azok a szociális rendet is tönkre tudják tenni. Csak akkor lesz igazán vége mindennek.”³

„Nem tudom, mennyire *készítették* Önök a forradalmat, de innen kívülről határozottan úgy látszott, hogy ez megint csak a sovinizmusnak hatványozása lesz, egy újabb kiadása a 49-es forradalmi kormánynak, ismét kurucság stb. Az *Est* cikkei e tekintetben félév óta felülmuttak minden elképzelhetőt a nemzeti gőg és elzárkózottság érzései felkorbácsolásában. Képzelteti, hogy én nem valami jól éreztem magam, mikor Lovászy lett kultuszminiszter, és így tőle függ azon, két hónap óta Angyal Dávidtól megkezdett akció sikere, hogy a pozsonyi egyetemre kerüljek! Azt kezdettől fogva észrevettem, hogy a radikális-szociális elem a régi 48-as politika ezen minden poklokot keresztülment díszpéldányaival nemigen paszszol össze ...

Ön azt hiszi, hogy a további fejlődés a régi közjogi ellenzék kizárása felé tart; én szeretném hinni, hogy igaza van; az általános európai fejlődés is ezt kívánná, de vajon nem lehetséges-e, hogy amint mi a régi művelt világban jó messze baktattunk a »művelt Nyugat« után, most is bármennyire nekirugaszkodunk, a nyugati fejlődést mégsem érjük el, hanem öröklött viszonyaink ismét lehúznak oda, ahonnan talán nem is lehet saját erőnkől megszaba-

² *Szekfű Gyula* (Bécs, 1918. okt. 10.) – Angyal Dávidnak. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. (MTAKK) Ms 805.

³ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1918. okt. 29.) – Angyal Dávidnak. MTAKK. Ms 805.

dulni: a balkáni államok közé? Csak egy szóval: Német-, Francia-, Olaszországnak legalább 1/3-a, ha nem 1/2-e a lakosságnak szocialista (proletár) – nálunk, Cseh, Oláh, Szerbországokban... elenyészően csekély.

Hiszi Ön, hogy az a néhány polgári radikális és szocialista a sovinizmusról lemondva uralkodni és kormányozni képes leendő? Pláne, ha már kiderült, hogy a területi integritást ők se tudják fenntartani; ha már nem leplezhető, hogy az antant nemcsak Tisza Istvánnak, de Károlynak és Jászinak is ellensége, amennyire végtére is ezek is csak magyarok; ha mindez kiderül, a sovinizta elemek sietni fognak Önöket a süllyedő hajóból kivetni és jobb felé koncentrálni, amely esetben Önök ellen az antiszemita jelszót is fel fogják használni. Ezen gondolatmenet szerint magam személyére nézve a helyzetet kilátástalannak találtam. Ballagi Aladár kormányának én nem szolgálhatok... eddig úgy gondoltam, hogy valami kis privát állást szerzek itt (valami népkönyvtári tisztséget ajánltak), s abban várom meg a B(allagi) A(ladár)-éra bukását. Arra is gondoltam, hogy vagy német lapnak leszek levelezője osztrák és magy(ar) viszonyokra, vagy a megalakulandó (?) kath(olikus) lapnak osztrák és német viszonyokra...

Azt kérde, hogyan szeretnék hazakerülni? Úgy, hogy *ne* Balkánországba menjek, hanem Európába. Köztársaságba nagyon szívesen, de európai, akár szociális köztársaságba, csak nem balkáni türelmetlenséggel telítettbe, ahol a gondolatot vagy megfigyelés közlését egy császár helyett (kinek úgyis annyi egyéb dolga van) 50–60 »demokrata« cenzúrázná. Ön úgy véli, hogy az új Magyarország *nem ilyen* lesz. Kíváncsi, hogy igaz legyen. S ha igaz van, akkor szívesen megyek haza akármilyen állásba, csak valahogyan megéljek és folytathassam dolgaimat... Mikor különösen nagy a bátorságom és önérzetem, olyan Schöpflin-féle »literärischer Beirat« állás merül fel előttem... Ez a nép sem a nagy, sem a kicsiny dolgokban még mindig nem ébredt fel – még

sok desillúziója lesz... Dick Manó biztatására, hogy írjak valamit, mozgásnak indult az eszem, és tán lehetne egy füzetfélében megmagyarázni a magyaroknak, mi történt. Ilyenformán: »Emberek, mi történt?« A régi világ elmúlt, de az újat a réGINEK hagyatékától megterhelve kell megcsinálnunk. Mi ez a régi hagyaték, melytől nem fogunk szabadulhatni? Államnemzet – kultúrnemzet stb. ...ilyen könyvvel megkönnyíthetném sok becsületes embernek az átmenetet, másrészt pedig a helyes, antiszoviniztikus társadalmi belátást terjeszthetném. Máskor viszont: minek írni? a jövő nem a kis agrárnépek kezében van... Önök úgy kezdték meg a forradalmat, mint a németiség ellen irányuló akciót. És most 2 hét múlva: a német vezet a forradalomban is, mi pedig sántikálunk utána, mert most is csak ő az egészséges, erős férfi, mi pedig kis beteges gyermek. A francia forradalom óta a berlini szociális forradalom a világ leghatékonyabb eseménye...”⁴

Földi Mihály november 17-én a *Pesti Napló*-ban azok között említette Szekfű nevét, akik az egyetemről hiányoznak:

„Hiányzik a filozófiai és irodalmi fakultásról: Babits Mihály, Fülep Lajos, Hatvany Lajos, Horváth János, Lukács György, Ignótus, Posch Jenő, Schöpflin Aladár; a nyelvtudományi szakokról: Melich János, Horváth Henrik, Weber Arthur; az orvosi szakról: Benedikt, Ferenczy, Guszmann, Illyés, Imre, Lévy Lajos, Pólya, Török Pál, Winternitz; a művészettörténetiről: Petrovich Elek, Elek Arthur, Melcer Simon, a történelmiről: Szekfű Gyula; a jogi fakultásról: Jászi Oszkár, Polányi Károly, Rónai Zoltán, Szende Pál, Braun Róbert.”⁵

⁴ Szekfű Gyula (Bécs, ? október 14., értelemszerűen: 1918. nov. 14.) – Gábor Andornak. MTAKK. Ms 4492/168–175.

⁵ Földi Mihály: Tudomány és tudományegyetem. *Pesti Napló*, 1918. november 17., Vö. Jászi Oszkár *Naplója 1919–1923*. Sajtó alá rendezte LITVÁN György, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 21., LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. Osiris, Budapest, 2003. 131–163.

Hatvany Lajos a *Pesti Napló* november 26-i számába hosszú cikket írt „Bajok és gondok” címmel. Ebben a tudomány és a forradalom viszonyával is foglalkozott, és egyértelműen kiállt Szekfű mellett:

„Forradalom nem lehet a tehetségtelenség igazolása, hanem éppen ellenkezőleg, csakis az elnyomott tehetségek érvényesülése. De a jóhiszemű, tehetséges szorgalom és az eltökélt, szívós akarnokság munkái közt nehezen megkülönböztethető árnyalatkülönbségek vannak. Ezekben az árnyalatkérdésekben csakis minden szakmának bennfentesei lehetnek a bírák. Ezért tölt el néminemű nyugtalansággal, midőn Juhász-Nagy Sándor államtitkár... kijelenti, hogy ma az Akadémiáról még csak mint egyszerű polgár nyilatkozik, de rövid időn belül bíró is lesz. Már pedig az Akadémia kérdése, ami szorosan kapcsolatos az egyetem kérdésével, sokkal szövevényesebb kérdés, semmint a mai egyszerű polgár rövid időn belül mint bíró nyilatkozhatnék felőle. Ehhez hosszú évek sem elegendők. Aki csak legkevésbé is benne él a magyar tudományos életben – amit a radikális és szocialista pártokon kívül egyetlen magyar párt sem cselekedett –, az bizonyára tudni fogja, hogy a tudomány kezdete és vége: a tudományos szabadság. S ha a nagy hevű, kitűnő Nagy György szemére akarja vetni az Akadémiának, hogy a tudományos és művészi szabadságot mindmáig mily egyoldalúan kezelték szűkkeblű Berzeviczyék, ám tegye, jól teszi. De akkor tessék csattanós példákra hivatkozni. Csak ne Szekfű könyvére, az Akadémiának sok év óta egyetlen érdemére, mely a Thaly-féle túlbuzgó, fanatikus Rákóczi-kultusszal szemben először hallatta az elfogulatlan tudománynak talán kissé rideg, de soha nem igaztalan szavát. Különben Szekfű aligha maradhat Ausztriától való elszakadásunk után a bécsi levéltárban, mert a magyar levéltárban érdemel díszhelyet, s az egyetemen és az Akadémián és mindenütt, ahol tudósnak helye van...

Mert a köztársaság, szabadság nem kezdheti munkáját gondolatelfojtással. S ha az Akadémia régi dilettánsait

kivetjük, ami jó és helyes – mert hiába esküdtek fel az urak a Nemzeti Tanácsnak, azért a megújhódott politika mellett az iskola, egyetem s általában a tudomány maradtak e hazában a reakció utolsó mentsvárak –, vigyáznunk kell, hogy a tisztító munkában ne vessük ki a búzát a pelyvával...”⁶

Hatvany Lajos (aki ekkor y helyett i-vel írta a nevét) még aznap baráti kézszorítását küldte Szekfű Gyulának:

„Ön a mai nappal véglegesen rehabilitálva van. Hála érte a magyar sajtónak, mely elrontotta a dolgot, s most jóvátette. Mindazon lapok, melyeket kértünk, (a P[esti] H[írlap] kivételével) leköszölték a manifesztumot... Hogy ma este mit üvölt a Magyarország,... mindegy. Egyre kérem Önt. Ne köszönje meg nekem a fáradságomat... az ügyben. Ha Ön tudná, mennyire szívesen tettem mindent, milyen hittel az Ön jövőjében, tollában és hivatásában: akkor nem fog megbántani azzal, hogy egy szót is ejt a dologról. Én csak arra kérem, tartson meg barátságában s higgyen éppúgy Önmagában, mint ahogy én hiszek Önben - e csúfosan visszamaradt, szegény, szomorú, drága ország közepén.”⁷

Szekfű nagyon megköszönte, hogy Hatvany megvédte őt:

„Ma reggel... megkaptam Riedl Frigyesztől a Pesti Napló nov. 26-iki számának rólam szóló cikkét. Okosan és finoman kifejezett energikus védelmezése az én politikusok labdájává tett személyemnek, érette meleg hálát érzek Ön iránt. – Mi lesz velem, nem tudom, rosszabbul tán alig fog menni sorom, mint ahogyan eddig ment. De most is, később is, szívesen rendelkezésükre állok Önöknek az utol-

⁶ HATVANY Lajos: Bajok és gondok. *Pesti Napló*, 1918. november 26.; Lásd még Uő: *Emberék és korok. Regényes korrajzok, naplók, cikkek*. Válogatta és sajtó alá rendezte: BELIA György. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964. II. k.115–226, 283–324.

⁷ *Hatvany Lajos* (kedd este /Budapest, 1918. nov. 26/) – Szekfű Gyulának. ELTE Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. (EKK) G. 628.

só mentési akcióban: megmenteni e tönkrement országot a balkáni kultúrától.”⁸

Egyúttal vállalta, hogy cikket ír az *Eszkendő* számára a bécsi levéltár kérdéséről. A cikket néhány nap alatt el is készítette.

„Előbb egy hosszú cikket írtam Hatvany Lajos felszólítására az *Eszkendő*nek a levéltárról, most pedig az egész levéltári likvidálás az én nyakamba szakadt és folyton memorandumokon kell kínlódnom, úgy hogy a könyvünkre egyelőre nem is gondolhatok. A hivatali jövő is sok gondot okoz, az otthoni szervezetlenség miatt még nem látok világosan” – írta Dick Manónak.⁹

Tanulmányában ismertette a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár létrejöttét, kutatástörténetét, levéltári egységeinek forrásértékét, jelentőségét a magyar történettudomány számára. Érintette a kortörténeti források kutathatóságának jelentőségét, a kutatási szabadság kérdését. A forradalom vívmányának tartotta, hogy megszüntették a kutatásra kiadott iratok előzetes cenzúráját, amivel megszabadították a bécsi levéltárakat a dinasztikus presztízsvédelem terhétől, az adminisztratív főhatóságok igájától. A kutatási szabadság maradéktalan érvényesülése és a levéltári források megóvása a közös levéltárak felszámolásának előfeltétele. A forrásanyag döntő részét alkotó, organikusan keletkezett birodalmi hatósági állagok válnak a Monarchia utódállamai közös tulajdonává ahelyett, hogy nemzeti szempontok szerint felosztanák. Bízott benne, hogy az I. Ferdinánd uralkodásától 1848-ig tárgyi alapon kialakított *Hungarica* osztály, a *Kossuth Levéltár* (az 1848–1849-es magyar minisztérium) és Albrecht főherceg 1851–1860 közötti magyarországi kormányzóságának iratanyaga hamarosan Budapesten áll majd a kutatók rendelkezésére.¹⁰

⁸ Szekfű Gyula (Bécs, 1918. nov. 28.) – Hatvany Lajosnak. MTAKK. Ms 391.

⁹ Szekfű Gyula (Bécs, 1918. dec. 14.) – Dick Manónak. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. (OSZKK) Lr.

¹⁰ EMBER Győző: Szekfű Gyula 1918-ban írt cikke a bécsi levéltárakról. *Levéltári Közlemények*, 1979/2. 311–323.

<http://mol.arcanum.hu/digilib/a101002.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=50&pg=0&l=hun>

A tanulmány nem jelent meg. Nem tudjuk, miért: Szekfű nem küldte el, vagy Hatvany állt el a közléstől.¹¹

Szekfű a „könyv” tervét a békekötéssel kapcsolta össze:

„A könyvet... feltétlenül meg fogom írni, csak a békekötést kell kivárni. Szerintem egyetlenegyről hajlandók otthon megfedkezni: arról, hogy megvert nép vagyunk, akinek a békét *diktálják*. Ezt még otthon sokan nem látják, ez az oka, hogy a felfogás és a munkálkodás nem elég *reális*. Márpedig én csak reálishan akarok és tudok írni, be kell tehát várni, míg a példátlanul szigorú béke meghozza az emberek fogékonyágát a véres valóság iránt. - Ez a legközelebbi jövő, mely csak lassan fog javulni. Minden helyes, radikális törekvésnek ez lesz az akadály: hogy mi megverten az ellenség parancsait leszünk kénytelenek végrehajtani. Mert az ellenség imperialista.”¹²

Helyzetek és szerepek

Szekfű Gyula neve – a Közoktatásügyi Népbiztosság iratának tanúsága szerint – 1919. április 10-én egy megírandó történelmi materialista történeti vezérkönyv szerzői sorában szerepelt.¹³ A *Pester Llyod*ból azt is tudjuk, hogy a közoktatási népbiztos

¹¹ Ress Imre: Szekfű Gyula, a levéltárnok 1918–1919-ben. In: UJVÁRI Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék „és ami utána következik”. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében*. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 83–84.; Ress Imre (a bevezetőt írta és szerkesztette): *A monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte, 1918–1926*. MOL, Budapest, 2008. 1–58.

¹² *Szekfű Gyula* (Bécs, 1918. dec. 14.) – Dick Manónak. OSZKK Lr. A levéltári likvidálásról lásd még Ress Imre idézett műveit.

¹³ „Két kötetes kézikönyv kötetenként 20–25 ív terjedelemben tanerők számára, egy kisebb terjedelmű tankönyv a tanuló ifjúság számára. Praehistoria, 2 ív – Varjasné (Varjas Sándorné?). Ókor. Keleti népek, 2 ív – Pitkó, esetleg Mähler (Ede). Görögország, 3 ív – Szigeti József-Czebe (Gyula). Bizánc. Hellenismus, 1 1/2 ív – Schwartz (Szász-Schwarz Gusztáv?). Róma, 4 ív – Révai Diocletian. Byzanc, 1 ív – Schwartz. Középkor (népvándorlás Nagy Károlyig), 2 ív – Seltsmann (Rezső) (Turchányi /Tihamér?). 13. századig, 3 ív – Hóman Bálint (Munkácsy /Munkácsi Kálmán?). 13. századtól, 3 ív – Seltsmann. Újkor. Bevezető 1540-ig, 2 ív – Feleki (Géza?). 1540-től 1740-ig, 5 ív – Szekfű Gyula. 1740-től 1848-ig, 6–7 ív – Feleki. 1848-tól, 6–7 ív – Sass Andor, esetleg Szende Pál. Magyar: Szende Pál. Magyar Országos Levéltár. K 305 12 8163 (99179/1919. (1919. évi április hó 10-én tartott értekezlet.).

1919. május 17-én Szekfű Gyulát a budapesti egyetem bölcsészeti karára a történeti segédtudományok tanárának nevezte ki.¹⁴ Babits Mihály huszonkét év távlatából pedig úgy emlékezett Szekfű 1919. májusi helyzetértékelésére, hogy „a kommün túljutott a válságon, és fenn fog maradni”.¹⁵ 1919. szeptember elején viszont Szekfű Gyula Angyal Dávidnak, a bölcsészettudományi kar dékánjának írt leveleiben elmagyarázta, hogy mit miért tett és nem tett a kommün alatt. Azért érvelt, hogy az egyetem igazolóbizottsága ne vonja meg a *venia legendi*t tőle. Erőfeszítéseit siker koronázta. Akkor és annak ellenére, hogy az egyetem rektora 1919/1920-ban Ballagi Aladár volt, Szekfű neve nem szerepelt a nem igazoltak listáján.¹⁶ Holott Marczali Henriket – mondvacsinált okokból – előbb szabadságolták, majd nyugdíjazták, Babits Mihály és Fülep Lajos előadói jogát pedig megvonták.

Mi magyarázza Szekfű Gyula 1919-es politikai metamorfózisait? Vajon a Tanácsköztársaságtól kapott megbízatásait politikai mimikriként, helyzetváltozások véletlen sorozataként vagy a levéltári likvidáció munkálatainak biztosítása érdekében vállalta el?

1919 szeptemberében azt állította, hogy megbízatásait a levéltári likvidáció érdekei és feladatai miatt, tehát nemzeti érdekből nem utasította vissza, de valamennyit elszabotálta. Azt, hogy nem élt velük, hiszen ideje túlnyomó részét Bécsben töltötte, elfogadhatjuk. Ám érdemes hozzátennünk, hogy Szekfű egzsisztenciálisan bizonytalan helyzetbe került a bécsi közös levéltárak megszüntetésével, ezért rá volt utalva arra, hogy valamilyen állása legyen Magyarországon.¹⁷

¹⁴ *Pester Lloyd*, 1919. május 17., esti kiadás. A kinevezés hírét Ress Imre azonosította *Szekfű Gyula, a levéltárnok* című idézett munkájában. 87–88.

¹⁵ „Szekfűvel a kommün 3-adik hónapjában az utcán találkoztam. Azt mondta, mint történetíró: a magyar kommün túljutott a válságon, most már meg fog maradni, nem lehet tenni semmit.” (Lásd UJVÁRI Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék „és ami utána következik”*. 89.)

¹⁶ EKL BK 410/1919–20, Budapest, 1919. dec.16.

¹⁷ Szekfű Gyulának a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepét Ress Imre alapadataiból részleteiben és árnyaltan ismerjük. Az ő eredményeit követem.

1918. november közepén Budapesten Fraknói Vilmos elnökletével jórészt múzeumi szakemberekből külön bizottság alakult a bécsi közös gyűjtemények felszámolásának szakmai koordinálására. Károlyi Árpád, Szekfű Gyula, Stokka Tankréd és Eckhart Ferenc dolgozott azon, hogy a volt Házi, Udvari és Állami Levéltár, a Külügyi Levéltár és a Pénzügyi Levéltár magyar érdekeltségű állagait összeírják, a jogi kérdéseket tisztázzák, a szerves irategyütteseket egyben tartásuk, megpróbálják érvényesíteni a magyar jogokat, és tisztázzák a kutatás rendjét.¹⁸

Szekfű 1918. november 30-án a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár magyar anyagának összeírására kapott megbízást.¹⁹ Ám hivatali státusát és besorolását 1919 júniusáig nem rendezték. Budapesten ugyanis nem tudták eldönteni, hogy a bécsi felszámolást végző levéltárosokat a külügy- vagy a kultuszminisztérium, netán a Bécsi Magyar Felszámoló Hivatal állományaiba sorolják.

1919 januárjában Szekfű a korábbi közös külügyminisztériumi osztályfőnök, Gratz Gusztáv ajánlásával Drasche-Lázár Alfréd külügyi államtitkárhoz fordult, kérve, vegyék külügyi állományba, és szolgálati ideje alapján részesítsék a jogos hivatali előléptetésben. Hangsúlyozta, hogy a levéltári likvidáció befejezése után valamelyik budapesti tudományos közgyűjteménybe, az Országos Levéltárba vagy a Nemzeti Múzeumba kíván kerülni.

„Családi vagyon híján én tudományos és irodalmi törekvéseimet egyedül a fizetés nyújtotta szűk keretekben realizálhatom, ezek pedig most, 36. életévemben a VIII. fizetési osztályban annyira szűkek, hogy intenzívebb tudományos munkára és kulturális életre alig terem.”²⁰

¹⁸ RESS Imre: *A monarchia levéltári öröksége*. I. m. XXI—LXIV., UJVÁRI Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék „és ami utána következik”*. 80–81.

¹⁹ Uo. 13., illetve 80–86.

²⁰ *Szekfű Gyula* (Bécs, 1919. jan. 11) – Drasche-Lázár Alfrédnek. OL K 59 1919–7/a–8240. Idézte: RESS Imre: *Szekfű Gyula* i. m. 82.

Jászi Oszkár naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy Jászi 1919. március 17-én a külügyminisztériumban Hodinka Antallal és Szekfű Gyulával a közös levéltári iratok szétválasztásáról tárgyalt.²¹

A minisztertanács 1919. március 20-án úgy döntött, hogy három közös levéltári alkalmazott, köztük Szekfű Gyula, átkerül a külügyi apparátusba. Közvetlenül azután történt ez, hogy a Vix-jegyzék teljesíthetetlen követelései miatt a kormányzat úgy határozott, hogy lemond, és a hatalmat a szocialistáknak adja át. A minisztertanácsi határozatot két és fél hónappal később, 1919. június elején immár a Külügyi Népbiztosság hajtotta végre, s állapította meg Szekfű hivatali besorolását, határozta meg fizetését és pótlékait.²²

A levéltári likvidáció komoly, elmélyült és összetett tudományos és diplomáciai feladat volt, amely a levéltárosoknál, így Szekfűnél sokáig egzisztenciális bizonytalansággal társult. Az újabb budapesti kormányváltást legitimnek tekintették. Szekfű az állásában megerősített Fraknoi felkérésére előterjesztést írt a Külügyi Népbiztosságnak, amelyben hangsúlyozta a levéltári felszámolás fontosságát és a személyi folyamatosság szükségességét. Szekfű, Stokka és Eckhart letette az esküt a Tanácsköztársaságra. Lojalitásukat és bécsi jelenlétük nélkülözhetetlenségét azzal is alátámasztották, hogy Szekfű és Eckhart a volt közös külügyminisztérium politikai levéltárában rendszeresen kutatásokat végez a Tanácsköztársaság bécsi követe, Bolgár Elek számára. Május végére Szekfű és Stokka elkészítette a Házi, Udvari és Állami Levéltár anyagának leírását. Június elején a levéltárosok az áttekinthetetlen és kiszámíthatatlan hivatali út helyett arra tettek kísérletet, hogy Budapesten meggyőzzék a hatóságokat az akkor esélyesnek látszó osztrák-magyar levéltári egyezmény fontosságáról. Erre a feladatra Szekfű látszott alkalmasnak, hiszen májusi egyetemi tanári kinevezése mutatta, hogy az új kormányzat tudományosan nagyra értékeli. Ehhez társult, hogy jó kapcsolatokat ápol

²¹ Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeállította és jegyeztelte: LITVÁN György és VARGA F. János. Magvető Kiadó, 1991. 21.

²² RESS Imre: Szekfű Gyula i. m. 81–83.

Fenyő Andor mérnökkel, a Tanácsköztársaság bécsi gazdasági megbízottjával, aki Szekfű magyarországi levelezését az akadózó, lassú postai forgalom és a cenzúra megkerülésével bonyolította le és lehetővé tette, hogy júniusban Szekfű Budapestre utazhasson. Itt Szekfűt Niklai Péter, a Tanácsköztársaság májusban kinevezett levéltárügyi megbízottja, *A száműzött Rákóczi*-botrány²³ idején Szekfű egyik védője szívélyesen fogadta. Miután Bécsbe visszatért, Szekfű mindent megtett annak érdekében, hogy Niklai megkapja a beutazási engedélyt Ausztriába a levéltári szerződés megkötésére. Továbbra is úgy gondolta, hogy a Tanácsköztársaság konszolidálódik és huzamos ideig fennmarad, amit Angyal Dávidnak július 7-én írt levele is alátámaszt:

„Itt meglehetősen nyugalom van, kivéve, hogy folyton »leleplezések« kommunista puccskísérletekről. Magyarok ell(en) egy kis elkeseredés. – Dolgozom az újkori kapit(alizmus) történeten, úgy h(ogy) az szükség esetén egyet(emi) előadás is lehessen. De mindenre idő kell, ilyen kutyafuttában nehezen lehet valamit csinálni. Nagyon várom jövőtel híreit, legjobban Fenyő útján érkezhetnek meg levelek.”²⁴

Niklai Budapesten az *Institut für die Österreichische Geschichtsforschung* mintájára Magyar Történetkutató Intézet felállítását kezdeményezte, amit Fogarasi Béla, a Közoktatásügyi Népbiztosság tudományos osztályának vezetője megakadályozott. Erre Niklai kidolgozta egy *Levéltárosképző Szakfőiskola* tervét a párizsi *École Nationale des Chartres* nyomán, amiben Tagányi Károly és Szekfű Gyula támogatta. Niklai egyeztetett Szekfűvel az ősszel induló kurzus főkéllégiumainak témá-

²³ Szekfű Gyula *A száműzött Rákóczi 1715-1735* című, az MTA könyvkiadó vállalata által 1913-ban kiadott monográfiáját 1914 tavaszán napilapokban, az országgyűlésben és népgyűléseken azzal vádolták, hogy Rákóczit gyalázta, bécsi megrendelésre készült és nemzetellenes. A könyv körül kiobbant politikai botrány kisebb-nagyobb megszakításokkal két és fél évig tartott és Szekfű Gyula kulcsélménye lett, amely komoly szerepet játszott ön- és ellenségképe, nagymagyar-kismagyar koncepciója, historiográfiái és 16–19. századi magyar történelemértelmezése ki- és továbbépítésében.

²⁴ *Szekfű Gyula* (/Bécs, 1919./július 7.) – Angyal Dávidnak, *MTAKK*. Ms 805/11.

it. Tanárként Szekfű mellett még számított Angyal Dávidra, Fejérpataky Lászlóra és Tagányi Károlyra, s Marczali Henrikkel is rendszeresen konzultált. Holott felettesei addigra az egyetemről eltávolították Angyal Dávidot, a Nemzeti Múzeumból pedig Fejérpataky Lászlót. Niklai körül tehát olyan szakmai tanácsadói kör alakult ki, amelynek tagjaihoz Szekfű is kötődött. Ezért nehezen hihető Szekfűnek az egyetemi igazolási eljáráson hangoztatott védekezése, hogy a levéltárosképzésben csak névlegesen vállalt volna oktatási feladatokat. Szekfű budapesti tartózkodása idején elkerülte az egyetemet. Viszont a Külügyi Népbiztosságon kijárta magának, hogy foganatosítsák külügyi levéltárnoki kinevezését, és visszamenőleg megállapítsák eredményeit és pótlékait. Emellett Niklai segítségével megpróbálta szalonképessé tenni a kegyvesztett Fraknói Vilmost és Angyal Dávidot.²⁵

Fraknóit valamelyest sikerült elfogadtatnia, Angyal Dávidot annál kevésbé. Az osztrák–magyar levéltári egyezményt nem sikerült megkötni, a Tanácsköztársaság pedig megbukott. Augusztus 25-én Szekfű Gyula feljegyzést készített a bécsi levéltári felszámoló hivatalnokok Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről.²⁶ Ez, akárcsak 1919. szeptember 4-i, a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara dékánjához, Angyal Dávidhoz írott hivatalos levele, az ellenforradalom politikai igazolásainak processzusához kapcsolódott. Ebből meg tudhatjuk, hogyan láttatta a Tanácsköztársaság alatt vállalt szerepeit.

Önigazolás

„Éppen most értesülök magánúton arról, hogy a bölcsészeti kar bizottságot alakított a tanácskormány által törént egyet(emi) kinevezések dorgában. Mivel a tanácskormány engem is kinevezett »egyet. tanítóvá«, s mivel ezen ügyem közelebbi körülményei bizonyára nem ismeretek, bátor vagyok róla a következő sorokban felvilágosí-

²⁵ RESS Imre: Szekfű Gyula i. m. 86–91.

²⁶ RESS Imre (bev. és szerk.): *A monarchia levéltári öröksége*. I. m. 90–93.

tással szolgálni, azon kéréssel, e soraimat szíveskedjék Méltóságod, ha jónak látja, a bizottság tagjaival, valamint mindenkiel közölni, aki ügyem iránt objektíve és előzetes rosszhiszeműség nélkül érdeklődik.

Kinevezésemről én utólag, a Pester Lloydból értesültem. Előzőleg sem a kinevezés szándékáról, sem előkészületeiről nem volt tudomásom. Minden ezzel ellenkező állítás, ha felmerülne, gonosz hazugság. Mint utólag megtudtam, a kinevezést a közoktatásügyet vezető litteratus kommunisták a szocialistákkal szemben vitték keresztül, akik eddigi történelmi működésem alapján (Szent Istvánról való felfogásom a »Magyar Állam«-ban!) engem mint nemzeti és konzervatív íróit elleneztek. Végül kompromisszum útján a tört. segédtudományok tanszékére, a már meglevő tanszék mellé, neveztek ki, hogy ott ne legyen alkalmam politikai történetet előadni. Szabad véleménynyilvánítás idején ilyen bizalmatlanságról tanúszkodó, megszegyenítő kinevezést annál kevésbé fogadtam volna el, mivel éppen a segédtudományokban nem tartom magamat szaktudósnak. Hogy azonban nem protestáltam, ezt és egész magatartásomat itteni hivatalos munkám, a bécsi levéltári likvidálás ügye szabta meg.

Dékán Úr és a Karnak többi, levéltárakban ismerős tagja igen jól tudja, mekkora hazafias és tudományos érdek fűződik a bécsi levéltárakhoz, melyeknek a dualisztikus monarchiában paritásos birtokosai voltunk. A magyar érdekek védelme a tanácskormány alatt Károlyi Árpád volt igazgatónk irányítása alatt reám, azután, a közös pénzügyi levéltárra nézve, Eckhart Ferenc kollégámra maradt. A tanácskormánytól támogatást nem várhattunk, ennek közegei pl. muzeális dolgokra nézve kijelenték, hogy a bécsi likviditás mellékes dolog, mert úgymint tanácskormány lesz Ausztriában is, s akkor mindegy, kinek kezén van az anyag. Ha tehát mi helyünket elhagytuk volna, a tanácskormánytól behelyezendő új emberek az ország jogait nyugodt lélekkel feladták volna. Így mi hazafias kötelességből helyünkön maradtunk.

Nem sokkal kinevezésem után sikerült elérnünk, hogy az osztrák levéltári igazgatóság hajlandónak nyilatkozott a magyar állammal külön, ennek jogait biztosító szerződésre lépni. Államszerződés kötésére nekünk, hivatalnokoknak nem lévén meghatalmazásunk, kénytelenek voltunk a budapesti kormány levéltári exponenseihez fordulni. E feladatra én látszottam legalkalmasabbnak, mint akinek a tanácskormány előtt, a kinevezésből következtetve, bizonyos tekintélye lehetett. Így én bécsi kollegáimmal való megbeszélés után Budapestre utaztam, ott a levéltárak politikai megbízottját, Dr. Niklai Pétert és az új orsz(ágos) főlevéltárnokot, Dr. Tóth-Szabó Pált a helyzetről felvilágosítottam, úgyhogy Dr. Niklai megígérte, hogy a reánk nézve kedvező szerződés megkötésére meghatalmazásokkal felszerelve Bécsbe fog jönni. Ilyen viszonyok közt én egyet(emi) kinevezésem ellen a levéltárügy sorsának veszélyeztetése nélkül nem protestálhattam. Ellenkezőleg, az akkori egyet(emi) referensek előtt szóbelileg hajlandónak nyilatkoztam a likvidálás befejeztével az egyet(emi) üzemben részt venni. De sem a felajánlott egyet(emi) tanári fizetést el nem fogadtam, sem az akkori dékánál kinevezési dekrétumom átvételéért nem jelentkeztem (a dekrétumot soha nem is láttam), sem az egyet(emi) esküt le nem tettem. Viszont a külügyi népbiztosságon kieszközöltem, hogy *non obstante* egyetemi kinevezés, továbbra is külügyi levéltárnok maradjak. Úgy hiszem, ott a vak is láthatta, hogy nem akarok egyet(emi) tanár lenni. Viszont Dékán Úrral tán *discretio* törése nélkül közölhetem, hogy Bleyer Jakab professzor előtt négy szemközt formálisan kijelentém, hogy a tanácskormány alatt egyet(emi) tanár nem leszek, sőt többé vissza nem térek Budapestre. Bleyer professzor úr Dékán Úrnak bizonyára szíves lesz közelebbi felvilágosítással szolgálni. A levéltári ügy továbbfejlődése nem tartozik ide. Elég az, hogy az osztrákok Párizsból jó híreket hallván, csakhamar megbánták különszerződési ajánlatukat, s Niklainak beutazási engedélyt nem adtak azon ürüggyel, hogy ő - veszélyes kommunista iz-

gató! Így a szerződést, fáradozásaim dacára, nem tudtuk megkötni, s ma a végleges st.-germaini béke szerint úgy látszik, hogy korábbi jogainkat ezen, értékben a vatikánival versenyző, anyagban azt felülmúló levéltárakra elvesztettük. De hogy itt minő eminens hazafias érdekből fáradtunk, s azért minő engedményekre valánk kötelezve hivatali szempontból a tanácskormányval szemben, bizonyítja az, hogy a tanácsuralom vége felé, mikor a népbiztosoknak leteendő hirhadt hivatali esküről volt szó, maga Bethlen István gróf, a szegedi kormány bécsi megbízottja utasított minket, bécsi levéltárnokokat Károlyi Árpád előterjesztésére, hogy feltétlen helyben maradásunk hazafias érdek lévén, szükség esetén még az illető esküt is letegyük. A gróf Úr ezen utasítását Eckhart kollégám Dékán Úrnak kíváratára megmutathatja, ugyanő további részletekkel is szolgálhat, melyeket azonban, mint az eddigi levéltári vonatkozásokat is, kérek bizonyos hivatali titok alatt kezelni.

Budapestről visszatérésem egy nappal halasztódott, mivel az egyet(emi) referens sürgősen véleményemet óhajtá a Niklai úrtól komolyabb ügyre méltó buzgalommal kidolgozott levéltárnokképző intézet tervezetét illetőleg, melyben ő engem több egyetemi tanár, így Dékán Úr, Fejérpataky, esetleg Áldásy professzorok mellett szándékozott alkalmazni. Meg lévén győződve mindezek hiábavalóságáról, szóbelileg csatlakoztam Dr. Niklai nézetihez, s... siettem vissza Bécsbe. Nem kell megjegyeznem, hogy valódi szándékaimról a terror miatt Bleyer professzoron és Dr. Horváth János Eötvös Collegium-i tanár kedves barátomon kívül senkinek se szóltam. Úgy vélem, Dékán Úr ebből látni fogja, hogy magamat egy pillanatig sem tartottam egyet(emi) tanárnak, s eszem ágában sem volt az autonómiájától megfosztott egyetemen a tanácskormány doktrinérjeitől megszabott tudományt tradálni.

Azon tisztelet, mellyel Dékán Úr személye iránt viseltetem, könnyűvé teszi nekem mindezek előadását, hogy Dékán Úr ez ügyben teljesen világosan lásson és ügyem-

ben rendelkezessék. De nehéz volna nekem, aki egy Károlyi Mihály pártjától üldöztetve tudományos függetlenséggel hirdetem Szent István és Széchenyi organikus fejlesztő, konzervatív irányához való visszatérésünk szükségességét, most formálisan védekezni a bolsevizmus vádja ellen egyetemi bizottság előtt! Bizony nem tudom, el tudnám-e magamat arra határozni! Ha valakinek, úgy nekem fájna, ha ugyanaz a kar, melynek hálás vagyok, elhinné rólam, hogy autonómiája ellen voltam. Talán annyira fájna, hogy védekezni sem tudnék, nem akarnék. - *Videant consules!*

Bátor vagyok azonban remélni, hogy ez ügy további nyilatkozat szüksége nélkül befejezéshez fog jutni.²⁷

A hivatalos levél mellé kísérőlevelet is küldött, amelyet másnap, szeptember 5-én keltezett:

„Igen kérem, intézze el Tanár Úr ez ügyet anélkül, hogy énnekem tovább kellene mosakodnom, mert valóban annyira undorodom a B(allagi) A(ladár)-ék előtt mosakodástól, hogy aligha tenném meg. S ha igen, a kihallgatásnál olyan botrány lenne - kissé elkeserítő, hogy *én* mosakodjam olyanok előtt, kik nyugodtan tanítottak autonómiájától fosztott egyetemen is. - Viszont ha *venia legendi* ilyen szégyenletesen elveszteném, többé nem mennék haza... Úgy hiszem, Fogarasiék azért neveztek ki, mert elfogadtam a tört(éneti) vezérkönyvük egy részének írását. Ezt mindjárt ápr.-ban fogadtam el azért, mert hivatalos felszólításukban közölték, hogy részt vesz benne Heinlein és *Hóman* is. Így nem volt okom el nem fogadni annál kevésbé, mert tudtam, hogy a tört(éneti) materializmust, amit

²⁷ Szekfű Gyula (Bécs, 1919. szept. 4.) – Dékának, MTAKK. Ms 805.; Vö. BABITS Mihály: Magyar költő kilencszáztizenkilencben. In: BABITS Mihály: *Esszék és tanulmányok*. Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte: BELIA György. I–II. k. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1978.

<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00270/07974.htm>.

NIKLAI Péter és TÖTH-SZABÓ Pál *A művelt magyar olvasóközönséghez!* aláírói között szerepelt. Szekfű egyetemi tanári kinevezését és Tanácsköztársaság alatti szerepét RESS Imre tisztázta. (RESS Imre: Szekfű Gyula i. m. 85–92.)

kívántak, maguk sem ismerik (Rákóczi-mat úgy emlegették, mint tört. mat. művet!), s így írhatok, amit akarok. Pesten aztán megtudtam, hogy Hóman és Heinlein nem vesznek részt, olvastam a nyomtatva megjelent éretlenségeket, s természetesen ettől kezdve csak *mondtam* (és egy felszólításukra írtam), hogy csinálom, de valóban nem csináltam a munkát.”²⁸

Szeptember 16-án ismét írt Angyal Dávidnak:

„....Az én kinevezésem leírását a Tanár Úrtól megjelölt kihagyásokkal, s egyúttal a történeti vezérkönyv dolgával kibővítve újra leírtam, s itt küldöm. Továbbá küldöm még Bethlen levelének Károlyi úrtól, a címzettől hitelesített másolatát. A leírást Heklernek (Antal) is elküldtem, akinek végtelen korrekt és jóindulatú egyénisége Tanár Úr mellett egyetlen bizakodásom. Mert illúzióim nincsenek. Le kell számolnom azzal, hogy abban az országban én számomra nem hagynak többé helyet és méltó munkakört. A folytonos gyűlöletkitörésekre nem felelhetek folytonos *de profundis*okkal, s el kell magamat határoznom, hogy - elváljunk. Ha a *venia legendi* ily szégyenletesen elveszik tőlem, s besoroznak Kun Béla cinkosai közé, körülbelül bizonyos, hogy levéltári állásomat sem tarthatom meg. S akkor: *arme Laute müssen wandern*. Minden tehetségtelen és gonosz stréber fellélegezhetik otthon: ettől végre megszabadultunk. Hogy hova fordulok, nem tudom, de szerencsére nincs családom, s valahogyan megélek, de azt tudom, hogy többé magyarul nem fogok írni. - A vezérkönyvről tán Tanár Úr is megemlíthetné, hogy többször beszéltem róla, s eszem ágában sem volt tört. mater. szellemben készíteni! Megírtam volna gazdaság- és közgazdaságtört. szempontból, s ha a felülvizsgálatnál nem fogadják el, ez az ő dolguk lett volna... Horváth szívesen megy tanúskodni rólam - hogy Bleyer most hogyan gondolkodik, nem tudom, a politika nálunk még eddig ki-

²⁸ Szekfű Gyula (Bécs, 1919. szept. 5.) – Angyal Dávidnak, MTAKK. Ms 805.; OL K 305 12 8163 (99179/1919.).

vétel nélkül minden embert megváltoztatott. E pontban nem táplálok illúziókat. A további lépésekre nézve kérem Tanár Urat, ha valamire szükség van, szíveskedjék üzenettel vagy telefonon testvéremet, Sz. Ignácot, a Szt. Imre budai prefektusát... magához hivatni, ugyancsak ő fogja megtenni azon lépéseket, melyeket jónak fog látni B(allagi) A(ladár)-ék irányában az egyházi körökben.

Szomorú viszonyok, képelem, mennyire szenved Tanár Úr is az állandó feszültségben. Mennyire szeretnék már dolgozni, igazán dolgozni, nem ilyen piszkokról tárgyalni.

Egy kis fogalomtisztázó füzetten gondolkozom régóta, hogyan kerültünk be a bajba, és mi tulajdonképpen a bajunk.”²⁹

Angyal Dávid igyekezett megnyugtatót Szekfűt:

„Az ön irata igen szép és jó hatású lesz. Bleyerre nézve megnyugtathatom. Tegnap hallottam Hekler-től, hogy ő ön mellett van és ajánlja, hogy beszéltessek Petz Gedeont Ballagival, hátha megnyerhetné. Kedves öccse beszéljen Wolkenburg és Lukcsics teológusokkal, vagy Lukcsics helyett azzal, ki idén prodékán lesz. Akkor, reményilem, nem fogják öntől megvonni a *venia legendit*. Hogy a karban és a tanácsban minden lehető megteszek, ez iránt nyugodt lehet. Hekler is mellettünk. Bleyer nem jár el az ülésekre. Bár én is elmaradhatnék róluk. A közoktatási ügyeket még nem lehet egyenlőnek fogni fel a pénzrablással és a

²⁹ Szekfű Gyula (Bécs, 1919. szept. 16.) – Angyal Dávidnak. MTAKK. Ms 805. – „Kész voltam akkor nyílt vallomást tenni a te régi szavaid mellett ó nemzetem! érett a »reakciós« hitvallásra. De ma, barátaim, ma, amikor mindenki a nemzet szavait ordítja, és az boldog, aki félnappal előbb kezdte ordítani – ti. mihelyst szabad lett és veszélytelen – ma, amikor az első foglalók, ezek a nemzetfoglalók, a koncokon osztozva és a koncot féltve, zöld szemekkel őrzik a foglalt helyeket, és jól vigyáznak, hogy a szerények, az elkésették – a túl finom ízlésűek, akik átálltak a konchoz sietni – vagy a nagyon is veszélyes tehetségek: hazaárulók maradjanak – mi, édes barátaim megalakíthatjuk (szegény Szekfű Gyulával élünkön) a magyar hazaárulók Szövetségét.” (Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*.) <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00270/07974.htm>

gyilkossággal! De ha mérsékelni akarok, keveset érek el. A (kari) tanácsban alighanem semmit.”³⁰

Horváth János 1919. szeptember 20-án számolt be röviden barátjának arról, milyen eredménnyel járt Szekfű Ignáccal Bleyer Jakabnál tett látogatásuk:

„Ált(alános) benyomásom az, hogy nincs mitől félni, s rendben, simán, sőt az önérzet sérelme nélkül mehet végbe az ügy. Bl(eyer) ma is ugyanaz a kiváló férfiú, aki volt... B(leyer) tanácsát én is helyeslem: 1. jó volna lejönnöd; 2. minden áron hazatörekedned.”³¹

Horváth János helyzetmegítélése helyesnek bizonyult: Szekfű Gyula neve nem szerepelt a nem igazoltak között.³²

Elhatárolódás a fanatizmustól

Szekfű Gyula és Gábor Andor 1916 óta levelezett egymással. Azóta, amióta Gábor Andor Szekfű mellé állt *A száműzött Rákóczi*-botrányban. 1920 nyarán – majd egy esztendővel a magyar proletárdiktatúra bukása után, Gábor Andor (ellenforradalom-ellenes) publicisztikája kapcsán – Szekfű papírra vetette gondolatait a vörösterrorról, a kommunizmus és a terror viszonyáról, és elküldte Gábor Andornak, aki megőrizte a leveleket.³³ Szekfű véleménye szerint a kommunizmusba vetett hit – mint egy mindenre feljogosító és minden alól felmentést adó vallás – vakká teszi híveit a terror által okozott emberi szenvedésre és pusztulásra. Saját antiliberalizmusát és antikapitalizmusát élesen és meggyőzően határolta el a kommunizmussal azono-

³⁰ *Angyal Dávid* (Budapest, 1919. szeptember 22.) – Szekfű Gyulának. *EKK*. G 628. 179.

³¹ *Horváth János* (Bp. 1919. szept. 20.) – Szekfű Gyulának. *EKK*. G 628.

³² Vö. *Szekfű Gyula* (Bécs, 1919. október 15.) – Angyal Dávidnak. *MTAKK*. Ms 805/15; *EKL*. BK. 410/1919–20. Budapest, 1919. dec. 16.

³³ Vö. GÁBOR Andor: *Az én hazám. Versek az emigrációból*. Bécsi Magyar Kiadó, Bécs, 1920.

suló Gábor Andor nézeteitől³⁴ – egy évvel a vörösteror után, a fehérterrort elítélő kötet kapcsán.

Érvelését ismertetve felidézem Jászi Oszkár 1918-ban és 1920-ban e tárgyban kifejtett nézeteit. Gábor Andor élesen elhatárolódott Jászi antikommunista liberális szocializmusától.³⁵

Polányi Károly felkérte Jászi Oszkárt, Varga Jenőt és Lukács Györgyöt, hogy írjanak vezércikkeket a *Szabadgondolat* 1918. decemberi számába a proletárdiktatúra kérdéséről. Varga Jenő azonosult a proletárdiktatúrával, Lukács György vívódott, Jászi Oszkár pedig elutasította a felkérést.³⁶ Lukács György A *bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásában mérlegre tette a kommunizmus elleni erkölcsi érveit, amelyeket hamarosan újragondolt és áértelmezett *Taktika és etika* című írásában. A kettő között, 1918. december végén vagy 1919. január elején pedig csatlakozott a kommunista mozgalomhoz. Jászi naplóbejegyzésében 1919. február végén rögzítette azt az izgalmi állapotot, amelyet Lukács átélt.³⁷ Pálfordulásának okait Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály és Kis János egyaránt megpróbálta megfejteni.³⁸

Jászi Oszkár a *Szabadgondolat* körkérdésére „Proletárdiktatúra” címmel így válaszolt:

„Elvi szempontból ellensége vagyok minden diktatúrának, mert minden diktatúra úgy az erkölcsi autonómiának, mint az igazi demokrácia szellemének megtagadását

³⁴ Uo.

³⁵ GÁBOR Andor: *És itt jön Jászi Oszkár, aki megesezi Marxot és Lenint*. AMA Verlag, Wien, 1922.

³⁶ LITVÁN György: *Jászi Oszkár*. I. m. 154.

³⁷ „Szegény György egészen rámege az izgalmakra. Megható idealista tehetetlenség. A kommunista mozgalom nagy erkölcsi ragadósága.” (Uo. 164.)

³⁸ LUKÁCS György: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. *Szabadgondolat*, 1918. december, *Taktika és etika*. In LUKÁCS György: *Forradalomban*. Szerk.: MESTERHÁZI Miklós. Magvető, Budapest, 1987.; MÁRKUS György: A lélek és az élet. A fiatal Lukács és a „kultúra” problémája. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1973. 742–760.; HELLER Ágnes: A kötelességen túl. A német klasszika etikájának paradigmaticussága Lukács György életművében. *Korunk*, 1974/1. 313.; VAJDA Mihály: *Változó evidenciák*. Cserépfalvi–Századvég, Budapest, 1992. 53.; KIS János: Lukács György dilemmája. In. DÉNES Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófiai és esztétörténeti tanulmányok*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004. 167–200.

jelenti. A társadalom egyetlen egyéne és egyetlen osztálya sem lehet jogosult arra, hogy diktatúrát gyakoroljon a többi felett. Általános elvi és erkölcsi szempontból tehát ellensége vagyok minden ilyen törekvésnek. Ha pedig valaki minden erkölcsi skrupulust félretéve a proletariátus diktatúráját mint merőben célszerűségi kérdést tekintené: azt válaszolnám, hogy a munkásosztály nem volna képes e merész operáció megvalósítására.

Itt a következő szempontok irányadók:

1. A proletariátus diktatúrája úgy, amint az például Oroszországban megvalósult, ahogy ez gyakorlatilag egyedül megvalósítható, nem jelenti az osztályuralom megszüntetését, hanem csupán az osztályuralom megfordítását.

2. Azzal az ellenvetéssel szemben, hogy ez csupán egy átmeneti állapot, amely után szükségképpen az osztályuralom teljes megszűnésének kell bekövetkeznie: utalok azokra a meggondolásokra, melyeket 15 évvel ezelőtt *A történelmi materializmus állambölcselete* című munkámban kifejtettem. Akkori gondolatmenetemet, ha részleteiben sok tekintetben módosult is, nagyban és egészben ma is fenntartom.

3. Az osztályharcot mint a proletariátus gazdasági felemelkedésének leghathatósabb eszközét és mint a mai termelési rend szükségképpeni velejáróját, a fejlődés nélkülözhetetlen faktorának ismerem el. Viszont ezt az eszközt egyedül nem tartom alkalmasnak arra, hogy a szocialista ideál megvalósuljon, minthogy az osztályharcnál fontosabb tényező az ész ereje és az erkölcsi öntudat tágulása.

4. A polgári radikalizmus (ahol a polgárság alatt citoyen és nem burzsoá értendő), amelynek híve vagyok, és amely a klasszikus liberalizmus ma is életképes részének folytatója, az új társadalmat nem az osztályharc eszközével, nem az osztályharc ideológiája szerint és nem egyetlen osztály diktatúrája alapján akarja felépíteni, hanem az értelmi és erkölcsi erők megszervezésével, az ál-

talános kultúrideálok fejlesztésével és valamennyi társadalmi csoport egyetértő, igazságos kooperációja alapján.

Ami pedig a mai tényleges helyzetet illeti, véleményem szerint úgy áll a dolog, hogy a proletariátus még a leghatalmasabb mértékben industrializálódott Németországban sem bír elég tényleges hatalommal arra, hogy ezt a diktatúrát minden vonalon keresztülvinni és folytatni képes lenne.

Még inkább így áll a helyzet Oroszországban és Magyarországon, amint azt éppen a magyar szociáldemokraták lapja is több ízben hangoztatta. A jelenlegi viszonyok között, amikor a forradalom vívmányainak konszolidálását annyi divergens erő s lappangó ellenforradalmi tendencia nehezíti meg (az ellenséges hatalmak és a most felszabaduló új nemzeti államok fellobbanó nacionalizmusa, a széles paraszti rétegek egyre erősebb vágya földtulajdon után, az értelmiségi osztályok krízise, az összeroskadtt feudalizmus vergődése): bármely osztály diktatúráját úgy kül-, mint belpolitikai szempontból a forradalom vívmányaira nézve egyenesen katasztrofálisnak tartanám, minthogy minden ilyen kísérlet csak az ellenforradalomnak és a velünk szemben álló imperialista tendenciáknak malmára hajtaná a vizet.”³⁹

Másfél évvel később, 1920-ban Jászi így jellemezte a bolsevik mozgalom tömeglélektanát:

„...Egy gazdaságon kívüli tényező, a háború megteremtette a marxi elmélet összes szükséges előfeltételeit: az általános elnyomorodást, az általános éhséget, a lelkesedés beteges felkorbácsoltságát, a középosztály elpusztulását, a szélsőséges vagyoni ellentétek legkirívóbb kiéledését, a gazdasági liberalizmus teljes megsemmisítését

³⁹ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai*. Bécsi Magyar Kiadó, Bécs, 1920 (1989). 180–181. Lásd még JÁSZI Oszkár: *A történelmi materializmus állambölcsélete*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908.; Uő: *Marxizmus vagy liberális szocializmus*. Les Livres des „Cahiers Hongrois”. Dialogues Européens, Paris.

mindenféle állami kényszerszervezetek által..., amelyek... a forradalmi kommunizmus rohamát ellenállhatatlanná tették. A *Kommunista Kiáltvány* tárogatója először szólt most nem egy munkáselítthez, de depossedált, kiéhezett, foglalkozásaikból kivert, az öt éves háború által elállatiasodott tömegekhez. Most először gyűjtogat a démoni marxi szikra a rá nézve lehető legkedvezőbb föltételek mellett. Mégpedig, mint minden igazi tömegmozgalom, elsősorban *vallási jellegű erővel* gyűjtogat. A marxizmus materialista és hedonista jellege ne tévesszen meg bennünket! Ha a vallás lényege az egyén önmagát alárendelése egy akaratától független mindenható hatalomnak és a törekvés lelki egységében lenni ezzel a hatalommal, azt támogatni és szolgálni, azért áldozatokat is hozni – ha kell, egész az egyén megsemmisüléséig –, lényegtelennek tartani a múltat és a jelent azzal a végcélal szemben, mely felé ez a teremő akarat ellenállhatatlanul visz: akkor mindenki, aki figyelemmel élte át a proletárdiktatúrához vezető hónapokat, láthatta, hogy az ország tele volt ilyen vallási fanatizmussal áthatott emberekkel. Utcákon és kávéházakban, színházakban és felolvasásokon minduntalan tanúi lehettünk izgalmas párbeszédeknek, melyekben lázas szemű és heves gesztusú emberek az új világrend közeledését tárgyalták és diszkutálták... A kapitalizmus napjai meg vannak számlálva, a világforradalom dűbörögve közeledik, Lenin nemsokára egyetlen forradalmi szövetségbe fogja tömöríteni egész Európa munkásságát... Ezeknek az embereknek az agyában ott élt az új istenség: a gazdasági fejlődés kikerűlhetetlen dialektikájának a hite, mely a gonosz kapitalizmust le fogja rombolni, s a természeti törvények – isteni törvények – ellenállhatatlanságával létre fogja hozni az új, minden próféták által megálmodott társadalmat, a béke, egyenlőség és testvériség országát – a kommunista társadalmat. Dőre ember az, aki ki akarja gondolni a jövőt, vagy szembe mer helyezkedni a társadalmi fejlődés kikerűlhetetlen sodrával, de bölcs és az új isten papja, aki nem törődve ideológiai előítéletekkel

– eszmékkel és morállal – alkalmazkodik ahhoz, aminek ügyis jönnie kell: a kommunista világrendhez. ...Isten országának eljövetele, a jó diadalmas harca a gonosszal, az eljövendő egy akol és egy pásztor, a gazdagok megalázása és a szegények fölmagasztalása s a pozitív vallásoknak sok más erkölcsi és szociális meglátása – íme, itt kilép a természetfölöttiség miszticizmusából s tudományos igazsággként jelentkezik. Méghozzá ez az új vallás nem kíván aszketizmust, gonosz indulataink megfékezését és megrendszabályozását, alázatot és önbírálatot, mint az érzékfölötti vallások, hanem a legféktelenebb tömegindulatok nyelvén dolgozik. ...Minden eszköz jó: minden kegyetlenség, csalárdság, ölés, gyújtogatás – a modern Sátán, a kapitalizmus megsemmisítésére. ...A nagy tömegek ősi valóságossága és évszázadokon át beléjük dresszírozott patriotizmusa a bolsevik *Verdrängung* útján egyszerre mint kapitalista gyűlölet és kommunista rajongás explodált. Íme, a jó rutén nép ma is Karpatorussziában bolsevista papokat, sőt püspököket kér a kormánytól! A régi rend fő támasza, a dinasztikus hadsereg felőrlődött, s helyét semmiféle új társadalmi fék nem foglalta el. A bolsevista törpe kisebbség propagandája pedig úgy célkitűzéseiben, mint eszközeiben, mint tempójában, mint intenzitásában fölülmúlt minden más politikai célkitűzést.”⁴⁰

A régi rend által fölhalmozott társadalmi gyúanyag, a háború okozta tömegnyomor, a lelkek forradalmasítása az orosz példa által és az antant külpolitikája együttesen eredményezték a magyar bolsevista forradalmat.

„...A háború – a kritikátlanabb és könnyen általánosító, ősi érzelmek és ösztönök alatt cselekvő tömeglélek számára – hatalmas gyakorlati és szemléltető oktatás volt a bolsevizmus tudományából. *Ideológiailag* igazolni látszott minden erkölcsi törvény relativitásának a tanát, a legméztelenebb hatalmi és erőszakelméleteket. Az ellenség-

⁴⁰ JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás*. 79–81.

gel szemben minden eszköz meg van engedve, sőt, akik legtöbb sikerrel használták föl a gyilkolás, a gyújtogatás és a rekvirálásnak nevezett rablás eszközeit, azokra süttött legfényesebben a háborús etika napja. Midőn tehát Leninék kiadták a jelszót, hogy nem a háborút kell megszüntetni, hanem csupán *a frontot megfordítani*, s azt a külellenség helyett a belső ellenség ellen irányítani: az éveken át vérző, a produktív munkától elszokott, a gyűlölet és az erőszak pszichózisába mesterségesen belehajszolt tömegek ezt a logikát természetesnek, okosnak és egyedül helyesnek érezték, annál is inkább, mivel a *gyűlölet vallásának messianizmusa* nemcsak a tömegek legközvetlenebb, legállatibb, legmaterialistább érdekeit és indulatait elégítette ki, hanem... ősi valláserkölcsei képzettársulásainak is dús tápot adott azáltal, hogy ezen utolsó, rettenetes világégésből és tömegmészárlásból a szeretet és a béke Isten országának közvetlen eljövételét ígerte...⁴¹

Jászi a Lukács evangéliumában Jeruzsálem pusztulásáról olvasható apokaliptikus látomásra hivatkozott:

„Ha pedig hallani fogtok háborúkról és lázadásokról, úgy ne rémüljete meg; mert ilyennek kell előbb történnie... Az egyik nép föl fog támadni a másik ellen, az egyik ország a másik ellen... És nagy földrengések lesznek itt és ott és éhség és pestis; és borzalmas látományok és nagy jelek fognak az égből jönni... De mindezek előtt rátok fognak törni és üldözni benneteket, s át fognak titeket adni a zsinagógáknak és a börtönöknek...⁴²

⁴¹ Uo. 82–83. Lásd Bibó István munkái. *Centenáriumi sorozat*. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011–2012. 4. 7–34., 9. 78–299., 407–448.; Isaiah BERLIN: *Political Ideas in the Romantic Age. Their Rise and Influence on Modern Thought*. Chatto and Windus, London, 2006. 155–265.

⁴² JÁSZI Oszkár: *Magyar kálvária, magyar föltámadás*. 83. Vö. Lukács 21, 9–12. Biblia, 1987. 1189. Lásd még: Gershom SCHOLEM: *A kabbala helye az európai szellemtörténetben. Válogatott írások*. I–II. k. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1995. I. k. 23–54., 83–130.; Karl LÖWITH: *Világtörténelem és üdvtörténet. A történelemfilozófia teológiai gyökerei*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1996; Jacob TAUBES: *Nyugati eszkatológia*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 2004.

Szekfű pedig a következőket írta Gábor Andornak:

„Egyszerűen képtelen vagyok megérteni az Ön terrorel-
lenes terminológiáját, mikor Ön a diktatúra békés idején
olyan megdöbbenő nyugalommal fejtette ki előttem – ott
az Önök kis szobájában –, hogyan kell a gonosz paraszt-
sággal, mely szabotál és bojkottál, elbánni. Az Ön akkor
revelált terve azóta is mázsás súllyal nehezedett rám, de
utóvégre azért volnék historikus, hogy megértsem azt a
szomorú tényt is, ha egy ártatlan jó ember fanatizmusból
= erős hitből (melynek alá vagyunk vetve, s mely alól nem
menekülhetünk) kardot ránt, és egész falukat ki akar ir-
tani gépfegyverrel és felégetéssel. De azt már semmi erős
hit meg nem magyarázza Montaigne(t) és Voltaire(t) ol-
vasó embernél, ha később ő maga olvassa rá másokra a
szentírás ígését a kardrántásról és kard által veszésről.
Szerény polgári ideológiám szerint talán mégsem kellett
volna a termékeny magyar talajra oly bőkezűen kiszórni
a Buharin elvtárs ideáit, melyek szerint mindenki kardra
hányandó, aki néki nem híve. A jó magyar földben nincs
mag, mi meg nem foganna... Bizony mondom, az emberi
élet méltóságához nem kell nagy vagyon és tekintély, havi
kétezer koronából egyes ember még itt is meg tud élni,
még egyszer annyiból egy hivatalnok házaspár. Ennyit
Ön a tiszta irodalomból is megkereshetne – és lelke sem
vallaná kárát.”⁴³

„Azt mondja, utaink elváltak. Én maradok kispolgár,
Ön nagy kommunista. Tény az elválás. De mikor váltunk
el? Abban a pillanatban, midőn Ön a Károlyi-korszakban
hirtelen arra az eszmére jutott, h(ogy) az emberiséget
csak a kommunizmus válthatja meg (ha jól értem írását).
Ami engem illet, hogy én forradalmár lettem volna
Rákóczi írván, ezt nem hiszem. Semmi temperamentu-
mom nincs forradalmiságra. Hisz Ön tudja, hogy Rákóczi
is szeretem, a szegény tévelygő magyart; nem szeretem
azonban Thaly-Márki s a magyarság üres Rákóczi-

⁴³ Szekfű Gyula (Bécs, 1920. június 28) – Gábor Andornak. *MTAKK*. Ms 4492/169.

kultuszát, ezt a nemzeti önáltatást, magyar hazugságot. Ez csak nem forradalmiság, ha én egy hazugság helyett az igazamat teszem, úgy – ezt jegyezzük meg –, hogy én azzal tulajdonképpen senkinek sem ártok. Márki szónokol másról, Thaly meg már úgyis mindegynek találja. Most a helyzet egészen más. Én Önnek elhiszem, sőt egyedül Önnek hiszem el, hogy a kommunizmus lelkének tartalma, hogy Ön hisz abban, hogy az jó, és hogy egyedül ezen hite az, ami a kommunistákhoz készítette. Elfogadom tehát azt, hogy a komm(unizmus) Önnek erős hite, mondjuk, fanatizmusa, ami ellen Ön momentán nem tehet semmit. Az ilyennek ki kell várni a végét, némelyeknél az ily erős hit, melynek sok minden lehet tárgya, el sem fogy, csak napjaikkal együtt. De most kíváncsi-e tőlem, hogy én is higgyek? Bizonyára nem, addig míg én is át nem éltem azon döntő pillanatot, melyben eljön hozzám is az erős hit. Ez eddig nem következett be. Tehát immoralitás volna tőlem e hitet kívánni, s részemről e hitet felmutatni. Viszont elég okom van arra, hogy e hit nélkül ne csatlakozzam hozzá. Ez okok, mint Ön tudja, éppen nem anyagiak. A kapitalizmusért nevetséges volna nekem lelkesednem. És tudom, hogy a kapitalizmusnak át kell alakulnia a világháború katasztrófája után. Azt is tudom, sőt évek óta tudtam, hogy a parlamentarizmus is csődöt mondott mindenütt, hol importált dolog (tehát az európai kontinensen), s egyetlen helyes volna a rendi képviselő... Az Önök propagandája valótlanságokkal dolgozik – bocsásson meg, nem Ön csinálja, ezért élek ily erős kifejezéssel –, s olyan erkölcstelenül még nem hazudott emberi propaganda, mint ez. Mikor én tudom, hogy uralomra jutva 30–50 évre éhínséget okozandók, hogy százezreket ki fogok irtani, hogy az ipari munkásságot specialiter tönkreteszem, gyárakat átmenetileg 20–30–40 évre bezárok s a munkásokat katonai fegyelem alá szorítom, akkor én nem mondhatom a munkásnak, segíts fel engem vállaidra, mert én hozom neked a boldogságot, ezt meg azt stb. Ön azt mondja, *c'est la*

guerre, a munkás buta, segítenünk kell rajta *malgré lui*. S 20–50 év múlva ott lesz az egyetlen hazugságunk árán a földi paradicsom. Ezt Ön könnyen mondhatja, mivel Ön megvilágosított azon pillanatban, mikor hite megjött. Én hit nélkül csak a mát és holnapot nézhetem. És itt az embervér zuhogó patakai vannak, mert én, bocsásson meg, elhiszem, hogy Oroszországban példátlanul véres terror uralkodik, s hogy az ország nagy temető. És én nem akarhatok embervért politikai, társadalmi és gazdasági kérdésekért, melyek az emberi boldogságot úgysem fogják elhozni. Amint volt görög, római, egyiptomi, középkori, modern kapitalista társaság és gazdaság, épp úgy lesz – lehet – kommunista is, s ez utóbbi épp úgy el fog tűnni a föld színéről, mint elődjei. És boldog és boldogtalan ember mindig s minden társadalomban volt és lesz. Egy ilyen mellékes formáért, minő az emberi lélekre a társaság és gazdaság, csak egy ember vérének is ontani gonoszított. Aki abban indirekte is részt vesz, ha nem egyedül és tisztán, de tisztán az erős hit vezeti, gonosztevő. Kérem, bocsássa meg még ezt is. Valamint azt is, minő joga állít fel akár egy hívő intelligens ember is egy birodalmat, melynek fenntartója – egyelőre, átmenetileg, mint Önök mondják – a vérontás, mikor nem lehet tudni, vajon egy pillanatban meg nem szűnik azon erős hit, mely a vérontást egyedül igazolná. Hisz pillanatilag jött észbe okok nélkül, s épp úgy távozhatik is. És kedves barátom, Ön nehéz helyzetbe kerülne, ha hite tüntén egyszer csak ott találná magát a szervezett terror központjában, s konstatálná, hogy a *noyade*-ok (itt és ott, Néván és Donon, esetleg, ha eljön az ideje, Budán) hiába történtek egy ideáért, melyben Ön nem hisz többé. És lássa, ez a vérfolyam az, mi minden intellektuelt, azaz javult erkölcsiségű, nem tisztán fizetésre és jólétre néző embert elválaszt az Önök kommunizmusától. Magunk közt vagyunk, Ön nem fogja tagadni e vérfolyam pozitív voltát. Hanem azt fogja mondani, hogy hát a háború? ott szabad? s ha azt mondom, hogy ott sem szabad, de kell és kellett és kelleni fog, akkor

közbeveti: hát ha ott kell, mért ne itt is? Erre a kérdésre, engedje meg, hogy levessem utolsó mezemet, s intellektüeli meztelenségben álljak elő. A háború vagy pozitíve vagy öncsalás által különböző emberi egységek harca. Én hozzátartozom az egyik egységhez. Ez nem frázis, ez a legmélyebb valóság. Ha a magyarság azon helyzetbe jön – Berchtold bűnei vagy akár saját hibájából –, hogy harcolnia s ölnie kell, én már akkor is vele tartok, ha tudom, hogy ez optikai csalódás, ti. az, hogy harcolnia kell. Mert nem kell ugye, ha okosabban viselkednék. De ha egyszer harcol, én odatartozom, nekem az a föld az enyém, az az idegen az én atyámfia. És ez a felfogása a német intellektüelnek a saját népéről, a franciának ugyanarról. A háborút tehát mi megértjük és érezzük, ha nem is helyeseljük. Ön azt mondja, ez javíthatatlan kispolgári nemzeti felfogás. És hivatkozik a munkásokra, akik, íme, a háborút és nemzetet tagadják, s Önökkel együtt mennek. Igen, de ne felejtsek, h(ogy) a munkások korlátoztságuknál fogva nem oda vélnek menni, ahova Önök mennek. Önök a munkást még most vezetik, hogy egyszer úrrá tegyék. Ugyanígy áll a dolog nemzetiségben. A munkás nemzetietlensége egy hiány, mely előállt akkor, midőn az öntudatlan nemzetiség (a paraszté) a városba költözés által megszűnt, s az öntudatos nemzetiség nem fejlődött ki úgy, mint az nálunk, intellektüeleknél kifejlődött. Tehát ez nem haladás. És bizonyos lehet benne, hogy ha a kommunizmusnak sikerül (a bizonyos *Schönzeit* után, melyben neki nem kötelessége jót alkotnia!) a munkást emberi színvonalra emelnie, megint magáénak érzi a földet, mely nem övé, a fajt, mely tőle idegen, s újrakezdi a háborút, aminthogy még eddig minden társadalomban szétesett az emberi tömeg nemzeti és faji nyájakra. Ami pedig a két vérontást illeti, igen, a háborút mi »bejaheljük«, a másikat pedig tagadjuk általában, mint indokolatlant, gazdasági s társadalmi okból folyót, mely okok semmisek, örök változók, de tagadjuk specialiter azért, mert a vérontás tárgya a mi saját fajunk. Ezt pedig egy intellektüel nem engedhe-

ti meg, azaz, mivel az ilyen többnyire tehetetlen, kénytelen megelégedni szabotálással, huzavonával stb. De abban Önöknek igazuk van, hogy az intellektüelek nem használhatók az Önök államában mai mentalitásuk szerint. Kiirthatnak bennünket, de bizony mondom, feltámadunk, s intellektüelek lesznek még akkor is, mikor a kommunizmus századok múlva más társadalmi formának adott helyet. Eddig jutottam tegnap, de miért folytassam? Elhiszi nekem, végtelen nyomorúságban vagyok. Abban igaza van, h(ogy) az emberiség kétfelé tolik, jobbra és balra. Jobbra mennek azokkal, kiknek van mit féltetniök, egyúttal azok is, kik már túlemelkedtek azon a felfogáson, h(ogy) a pénz minden, s anyagi jólétért minden egyebet lehet kockáztatni, még emberi életeket is (NB. a másét). Balra mennek a munkásságból azok, kik a kapitalizmus bűnei folytán még ilyen állati helyzetben vannak, akiket a propaganda vezethet és vezet is. A propagandát pedig egy vad ázsiai autokratizmus hajtja előre, melynek itt, Nyugaton, csak olyanok állnak szolgálatában – leszámítva a csekély, ah mily csekély számú erős hívót! –, kik vagy kiszakadtak az európai közösségből (ezért fogják a fegyenceket szabadon bocsátani, nem azért, mert ártatlanok volnának), vagy nem is voltak benne soha. Ez utóbbiak közé tartoznak az orosz-galíciai zsidó diaszpórának olyan tagjai, melyeknek nem volt alkalmuk elhelyezkedni az európai közösségben. Minden más tolatik. Így lesznek forradalmak, ősi tapasztalás. Levelében egy állítás van, melyet nem gondolt meg. Azt, h(ogy) a közép-európai munkásnak rossz a helyzete. Úgy vélem, ezzel is igazolja a forradalmat. Pedig a munkás helyzetét nem mondhatja rossznak, még akár nálunk sem. Itt még kevésbé. Rossz helyzete van Károlyi Árpádnak, ki havi 1100 kor(oná)ból él, vagy az én öreg nagynénimnek, vagy a menekült sógorom családjának, három gyerek, asszony havi 2800 koronából, orvos, rendelőszoba, lakás nélkül stb. A munkás néha jól él, de mindig eléggé él, s ha a propaganda nem volna, senkinek

se jutna eszébe a forradalom. De hát így akarja az orosz autokratizmus, melynek terjeszkednie kell, különben meghal. Nekem nincsenek illúzióim a kapitalista államok jelen ellenállási ereje iránt. Mi, kis államok, semmik vagyunk az orosz hengerrel szemben, az emberi művelődés egyetlen reménye a német faj, melyen még mindig ott táncolnak az örültek. Ha a propagandának sikerül Németországot tönkretenni, vége Európának, s a művelődésben, a humanizmusban olyan szakadás jön létre, minő volt a 4. századtól a 11–12.-ig. Nagyon elképzelem az utolsó gall rhétorok vagy egy Sidonius Apollinaris hangulatát, aki már barbárok püspöke volt, tehát külsőleg aszsimilálódott, de horatiusi verseket írt, melyeket senki az ő országában meg nem értett. Pedig nekünk több a veszténivalónk, másfélezer esztendő művelődése, amit felhalmoztunk, s az emberi érzelmek sokkal nagyobb differenciáltsága, mint akkor. Képzelheti a kilátásokat, ha önök »átmenetileg« (50 évre) eltiltanak minden gondolatot, s a tudományokat kivétel nélkül marxistává teszik, azaz egy rég elhagyott barbár fokra leszorítják. És a vér patakokban fog folyni, mert a nyugati ember nem adja be oly könnyen derekát, mint az orosz vagy a keleties puha magyar. Az élet borzasztó lesz, s mindez – az Ön erős hitéért! Kedves Barátom, mondja csak, Isten Ön, vagy Istennek tartja-e Ön Lenint, akinek szavait szentül követi? Mert ilyen megpróbáltatást az emberi nemre tudatosan embernek nem lehet küldenie. Múlt levelemben ilyen gondolat-sor végén írtam, hagyná abba a propagandát, mert lelke kárát fogja vallani. Mert Ön becsületes, kedves, jó ember, aki az erős hitétől egy darabig nem fogja látni a borzasztóságot, mit segített okozni, magas hivatala a Kommune esetén úgyis vissza fogja tartani attól, hogy a szegény emberek sebeibe Tamásként beletegye kezit, de nem lehet tudni, egyszer csak hátha eljön Önhöz is a valóság. És mit fog akkor szólni? Ezt akartam én? Nem ezt.”⁴⁴

⁴⁴ Szebfű Gyula (Bécs, 1920. július 7.) – Gábor Andornak. MTAKK. Ms 4492/170., A Sidonius Apollinaris-hivatkozásra lásd NÉMETH László: Róma

Jászi Oszkár *Magyar kálvária, magyar föltámadás. A két forradalom, értelme, jelentősége és tanulságai* című röpiratából „A bolsevista mozgalom tömeglélektanához” című fejezet idézett passzusai több ponton is párhuzamba állíthatók Szekfű Gyula 1920. június-júliusi – Gábor Andornak szóló – érvelésével. Annak ellenére, hogy Jászi az apokaliptikus látomás bemutatásán túl értelmezte a gyűlöletvallás eszkatológiájának okait is. Szekfű viszont – mintegy képzeletbeli vitát folytatva Gábor Andorral – személyes viszonyát fogalmazta meg az erőszak történelemformáló mítoszához. Jászi liberális szocializmusa és Szekfű konzervatív antikapitalizmusa és antiliberalizmusa igencsak különbözött. Ám az, ahogy elutasították a gyűlölet vallását, hasonlóságokra mutat.

Szekfű Gyula és Gábor Andor levelezése ekkor valószínűleg megszakadt. Ám 1945-ben folytatódott.

A Három nemzedék koncepciója, kontextusa és műfaja

A száműzött Rákóczi körüli botránysorozatot Szekfű ideológiailag úgy dolgozta fel, hogy az az újabb élmények hatására a *Három nemzedék*ben az újkori magyar történelem egészének a rendezőelve lett. Szekfű Gyula új tartalmakkal bővítette, módosította és más kontextusba emelte a *rosszul hazafiak - elcsábított tömegek - lelki függetlenek* triász tagjainak jelentését. Átértelmezte az *Újabb válasz bírálóimnak* és a *Mit vétettem én?* fundamentális elemeit.

A megújulás követelményei – a hanyatlás története

A *Három nemzedék* szemlélete, szerkezete, érvelése, dinamikája és konklúziója két kérdés – a *Milyen kellett volna, hogy legyen a magyar?* és a *Milyen lett a magyar?* – szembeállítására és szembesítésére épült. A két kérdésre adott válasz: a nemzet megkettőzése jóra és rosszra, normatívra és empirikusra, kívánatosra és adottra, a nemzeti fejlődés potencialitására és aktualitására.

utódai (Részletek Európa történetéből). Tanu, 1936. V–VI. Továbbá: Bibó István munkái. 9. 200.

Az értelem kívánatos politikája

A potencialitást, az erkölcsi megújulás követelményeit a Szekfű által rendszerbe foglalt Széchenyi-idézetek jelenítették meg.

Szekfű Gyula szerint Széchenyi politikai rendszere lelki konstitúcióból, az pedig a magyarságból fakad. A magyarság halhatatlan lélekhez méltatlan nagy parlag, amelyen a nemzeti bűnök, a hiúság, önhittség, önáltatás, öncsalás, a szalmatűz, a hirtelen fellobbanó lelkesedés, a közrestség, az irigység és a kölcsönös gyűlölet tenyésznek. Innen kell felemelkedni az erkölcsi és társadalmi tisztasághoz, a nemzeti erényhez, a lelki függetlenséghez, amelynek eszköze az ész. Annak érdekében, hogy ehhez el lehessen jutni, kerülni kell az érzelmi politikát, amely a nemzeti bűnöket gerjeszti fel, nem szabad bolygatni a magyarság kettészakadását okozó közjogi kérdést, és el kell kerülni a nemzetiség külsődleges terjesztését, a nemzetiségek nyelvi magyarosítását. A magyar bűnök felgerjesztése, az érzelmi politika a magyar hegemonia megbuktatásához vezethet az országban. Az értelem politikája, a konzervatív reformrendszer, a fontolva haladás, a keresztény–germán–magyar politikai romantikus társadalom- és államfelfogás erkölcsi megújulást eredményez.⁴⁵ Az erkölcsi megújulás, annak értelmi politikája a haladás kívánatos útja, a történelmi Magyarország eszménye.

Szekfű a magyar liberális hagyomány, így Zichy Antal és Beöthy Ákos Széchenyi-képével szemben visszanyúl Széchenyi műveihez, és újraértelmezi azokat. Széchenyi nem másolt külföldi mintákat. Naplói bizonyítják, hogy a külföldi példák, átvételek és hatások éppúgy, mint gazdasági vállalkozásai, csak a magyarság erkölcsi megújulásának az eszközei voltak. Szekfű a *Hittelből*, a *Világból*, a *Stadiumból*, a *Kelet népéből*, a *Garatból*, az *Adó és két garasból*, és a *Politikai programmtörödékekből* vett idézetekkel mutatta be Széchenyi konzervatív reformrendszerét.⁴⁶

⁴⁵ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Élet Rt., Budapest, 21–59.

⁴⁶ Uo. 21–25.; Uő: *Széchenyi igéi*. Pallas, Budapest, 1921.

A katasztrófához vezető érzelmi politika

Az aktualitás a történelmi Magyarország szétदारabolásához vezető hanyatlás története volt. A potencialitás a nemzeti vétkeket megzabolázó *értelem politikája*: az, amit a *politikai érzék* követelt volna meg. Az aktualitás a nemzeti vétkeket gerjesztő és szabadjára eresztő *érzelmi politika*. A potencialitás a *keresztény-magyar romantizmus*, az aktualitás a *magyar liberalizmus*.

A potencialitás – a nemzeti regeneráció, a *Nemzeti Erény*, a *politikai érzék* követelményeinek *fontolva haladó* érvényesítése – a történelmi Magyarország megőrzéséhez s a nemzet fejlődéséhez vezetett volna. Az aktualitás, a *Nemzeti Bűnök*, az *érzelmi politizálás*, a felelőtlen vágtatás, a magyar liberalizmus politikája viszont a történelmi Magyarország felosztását eredményezte.

Szekfü Gyula a nyugati liberalizmus alapelveit a francia forradalomnak a terror előtti tanaiból, a felvilágosodás racionalizmusából és antropológiai optimizmusából eredeztette. Belőlük származtatta az egyéni szabadságokat (a személyes, a működési és a kereseti szabadságot, a tulajdon és a tőke szabad felhasználását), a társadalmi szabadságokat (a szabad vallásgyakorlatot, az egyház és az állam szétválasztását, az oktatási és egyesülési szabadságot) és a politikai szabadságokat (a személyes és a társadalmi szabadságok biztosítékait és feltételeit: az általános választójogot, a népképviselmet, a kormányfelelősséget, a független bíraskodást és a sajtószabadságot). Terjedésüket szabadság és nemzet egymást erősítő hatása segítette elő. Az ész és a szabadság liberális tanai a gondolkodás történetében a haladást képviselték. Gyakorlati megvalósításuk viszont – Anglia kivételével, ahol szervesen nőttek ki az előzményekből – kudarcok sorozata lett. Az elvek formalisztikus gondolkodásmóddal társultak, ami papirosalkotmányhoz (külföldi, spanyol, majd belga alkotmányok szolgai másolásához), a tekintély elvének merev tagadásához, a gazdasági és társadalmi viszonyok figyelmen kívül hagyásához és a megindított mozgalmak irányítására való teljes képtelenséghez vezetett. A korlátlan gazdasági szabadság az agrárnépesség és az ipari munkásság kiszolgáltatottságát és alávetését eredményezte. A mozgalmak irányítá-

sára való képtelenség következménye a radikalizmus. Az európai liberalizmus Szekfü értelmezésében a franciára szűkült. Liberalizmus-felfogása Édouard René Laboulaye *Le parti libéral*, Oskar Stillich *Die politischen Parteien in Deutschland* (II. k.), *Der Liberalismus*, Oskar Klein-Hattingen *Geschichte des deutschen Liberalismus*, Paul Thureau-Dangin *Le parti libéral sous la Restauration*, Abel-François Villemain *La tribune moderne*, Ernest Seillière *La philosophie de l'impérialisme*, Rudolf Kjellén *Der Staat als Lebensformen* és Ludwig Mises *Nation, Staat und Wirtschaft* című művein alapult. Nagy hatással volt rá Ernest Renan *La Réforme intellectuelle et morale de la France* című munkája.⁴⁷

A magyar liberalizmus érzelmi politikához, ellenzékiiséghez, közjogi radikalizmushoz és külsődleges, nyelvi magyarosításhoz vezetett. Mindahhoz, amit Széchenyi tabunak minősített. Holott Metternich – a bécsi levéltári iratok tanúsága szerint – nem akadályozta a reformokat, s a konzervatívok is reformálni akartak, olyannyira, hogy az ellenzék és a konzervatívok programja csak hangnemükben, nem pedig tartalmukban különbözött. Kossuth agitációja viszont az érzelmi politika elszabadulását eredményezte. Ennek az ellenzéki táborban Deák – reménytelenségből fakadó – melankóliája miatt nem volt elensúlya, az éretlen közvélemény Kossuthot követte.⁴⁸

A potencialitás, a politikai érzék azt követelte volna, hogy kerüljék a közjogi és a nemzetiségi csatározásokat, és társadalomszervezéssel foglalkozzanak. Az érzelmi politizálás viszont közjogi kuruckodáshoz, nyelvi magyarosításhoz, s ennek következtében nemzetiségi visszahatáshoz vezetett. Emiatt a magyar nemzet Bécs és a nemzetiségek keresztútjába került, katasztrofák áldozata lett (1849-ben és 1918–1919-ben), s a magyar nemesség lesüllyedt, miközben a magyar parasztság nem emelkedett fel. A nemzet a kiegyezés adta lehetőségeket elvesztegette, míg a nemzetiségek megerősödtek. A bevándorlás korlátozásának elmulasztása pedig zsidó gazdasági, kulturális, és politikai térhódítást eredményezett. Az érzelmi politizálás által legyengí-

⁴⁷ SZEKFÜ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* 78–87.

⁴⁸ Uo. 88–132.

tett és valóságos feladataira vakká tett magyar nemzet meddő közjogi küzdelmekre és külsődleges magyarkodásra fecsérelte energiáit, miközben védtelenné vált nemzetiségi ellenségeivel és a zsidó kapitalizmussal, kultúrával, radikalizmussal és bolsevizmussal szemben. A nemzeti hanyatlás a *magyar* liberalizmus, a kuruckodás, a közjogi radikalizmus és az érzelmi politizálás következménye volt, amelynek végpontja a történelmi Magyarország felosztása lett.

Az átértelmezett ideológiai konstrukció

A *Három nemzedék* alapkonstrukciója, a nemzet megketőzése új kontextusba emelte és átértelmezte Szekfű Gyula A *száműzött Rákóczi*-botrányra a *Felelettől* és az *Újabb választól* a *Mit vétettem én?*-ig ívelő védekezése során kidolgozott elméletét, a *rosszul hazafiak*, *csábítók* – *elcsábított, éretlen közvélemény* – *népszerűtlen lelki függetlenek* triászát. A potencialitás és az aktualitás szembeállítása egyúttal a *Der Staat Ungarn*-ban kifejtett *keresztény-germán kultúrközösség*, *nemzeti örendelkezés* és *politikai érzék* fogalmainak az átértelmezése volt.

A *rosszul hazafiak*, a *csábítók*, a *dilettánsok*, a *kismagyarok* szerepében Kossuth Lajost és híveit, a *magyar* liberalizmus, az *érzelmi politizálás*, a *közjogi radikalizmus* képviselőit találjuk. Az ő bűnük, hogy felelőtlen dilettantizmussal megbontották a közjogi, a nemzetiségi és a társadalmi egyensúlyviszonyokat. Ők azok, akik illúziókkal béklyózták meg és fecsérték el azokat az energiákat, amelyeket a nemzet létét fenyegető veszedelmekkel kellett volna szembefordítani. Ők a *magyar liberálisok*, akik mint *liberálisok* ugyan következetlenek voltak, de konzekvensen képviselték a *magyar* liberalizmus közjogi radikalizmusát, a kurucos beállítottságot. Elsősorban őket terhelte a felelősség a magyar nemzet védtelenné válásáért, az államszervezet felbomlásáért és az államterület feldarabolásáért. Ugyanis rendre megvalósíthatatlan próbálkozásokkal és követelésekkel álltak elő, miközben a valódi ellenség állami és nemzeti létet fenyegető veszedelme és a belső bajok egyre sürgetőbb és hatékonyabb beavatkozást kívántak volna. Eközben, az idő múlá-

sával, a külső feltételek egyre kedvezőtlenebbé váltak a magyar nemzet számára.

Az *elcsábított, éretlen közvélemény* azért lett ilyen, mert a *rosszul hazafiak*, a csábítók érzelmi politizálása miatt nem a *politikai érzék* által megkövetelt szerves fejlődés és kiművelődés, iskolázás útjára került, hanem az *érzelmi politizálás* következtében a szenvedélyek, a *Nemzeti Vétkek* támogatója és hordozója lett. A *rosszul hazafiak*, a csábítók, a politikailag dilettáns *demagógok* ugyanis felelőtlen, érzelmi politikájukkal éppen azokat a szenvedélyeket szabadították el, amelyeket a *politikai érzéken* alapuló politikának féken kellett volna tartania. Mindenekelőtt a közjogi ellenzékiiséget, a kuruckodást, amelyet irreálisága csak még népszerűbbé tett az éretlen, politikailag iskolázatlan tömegek előtt.

A hivatott vezetők, a *népszerűtlen realpolitikuskok*, a *nagy-magyarok* – mert maguk sem voltak mentesek az illúziókat szülő, azokat szabadjára eresztő liberális gondolkodásmódtól – nem voltak képesek elég hatékonyan cselekedni. Defenzívába szorultak, és értő közvélemény hiányában kénytelenek voltak az ellenfeleik által választott és rájuk kényszerített – számukra előnytelen – terepen és fegyverekkel harcolni. A túlzott iramú és szabályozatlan kapitalizálódás a társadalom túlnyomó többségét, az állandó közjogi harc pedig a nemzet egészét tette védtelenné. A kapitalizmust a zsidóság, a közjogi viszálykodást a nemzetiségek tudták a saját hasznukra fordítani és kihasználni.

Az alapképlet átértelmezése a metahistóriai, értéktani kulcsfogalmakon alapult. A *rosszul hazafiak-lelki függetlenek* ellentét a *magyarság* fogalmi megkettőzését, a francia liberalizmus és a német romantika az európaiság duplikálását jelentette. A *rosszul hazafiak* immár egyértelműen *rossz hazafiak* voltak. Őket dilettantizmus jellemezte, a mellékük felzárkóztatott baloldali törekvéseket, a század eleji szocializmust és radikalizmust pedig a nemzetietlenség és a gyökértelenség.⁴⁹

⁴⁹ SZEKFÜ Gyula: Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában. *Akadémiai Értesítő*, 1914. 251–260.; Újabb válasz bírálóimnak. *Történeti Szemle*, 1914. 452–480.; SZEKFÜ Gyula: *Mit vétettem én? Ki gyalázta Rákóczit?* Dick Manó

Az igazi, a potencialitást képviselő *nagymagyarok*, a *lelki függetlenek* és az általuk képviselt *politikai érzék* népszerűtlen volt. Széchenyi utódai közül Deák Ferenc, Eötvös József, Dessewffy Aurél, Kemény Zsigmond, Vajda János és Gyulai Pál hatása igen korlátozott maradt. Az uralkodó irányzattal ellentétes törekvések, a nemzeti hagyományok hordozói gyengék és elszigeteltek voltak. Az Akadémia, a tudományok és a történetírás nem töltötték be feladatukat. Sennyey Pál és konzervatív pártja kisebbségbe szorult és felbomlott, Istóczy Győző és az Antiszemita Párt politikája egy témára szűkült. Zichy Nándor, Zichy János és a Katolikus Néppárt belesodródott a közjogi harcba. Arany László írásai és Vargha Gyula költészete szűk körre hatott. Zelenski Róbert kapitalizmust korlátozó kezdeményezéseit a liberális sajtó megbélyegezte és diabolizálta.⁵⁰ A baloldali törekvések, a század eleji szocializmus és radikalizmus eszméi nemzetietlennek és gyökértelennek mutatkoztak. Ady magyarsága politikai tévelygéssel és erkölcsihiánnyal társult.⁵¹ Tisza Istvánt pedig liberalizmusa akadályozta meg abban, hogy megvalósítsa az erkölcsi megújulást.

Szekfű Gyula megkonstruálta a Széchenyinek tulajdonított értékrendszert, amelyet transzcendens mércévé emelt, önmagát pedig a mérce szószólójának szerepébe helyezte mint kánonképzőt és nemzetnevelőt. Ebből a helyzetből illusztrálta tételét, és ebből a szerepből ítélkezett. A konzervatív történetfelfogást

Könyvkereskedése, Budapest, 1916. Második kiadás függelékkel ugyanakkor, *Der Staat Ungarn. Eine Geschichtstudie*. Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart-Berlin, 1918, *A magyar állam életrajza*. Dick Manó Könyvkereskedése, Budapest, 1918, *Három nemzedék*, 1920, 1922, *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1934. *A politikai történetírás*. In: HÓMAN Bálint (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. Vö. még NÉMETH László: *Sorskérdések*. Sajtó alá rendezte: GREZSA Ferenc. Magvető, Budapest, 1989. 408–482.; DÉNES Iván Zoltán: *Az illúzió realitása. Kollektív identitásprogramok*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2011. 112–115.

⁵⁰ Arany László, Vargha Gyula és Zelenski Róbert az első kiadásban még nem volt benne, csak a második kiadástól szerepelt a *Három nemzedék*ben. Az első kettő feltehetően Horváth János hatására, a harmadik Zelenski leveleinek eredményeként.

⁵¹ Adyt Horváth János emelte be a kánonba még 1909-ben. Szekfű értelmezésében – olvasatomban – őt követte.

újjaalkotó vaskos történetpolitikai esszéét belső meggyőződése fűtötte, s hatása meghatározta a középosztályi mentalitást. A hanyatlástörténeti koncepció elemeit, így Kossuth-képét is, mások írásaiból emelte át.

Műfajváltás

A Rákóczi-könyv *korszerű-korszerűtlen* s az apológiák *egyete-mes nemzeti* – kuruc ellentéte megmaradt a *politikai érzék* által megkívánt *értelmi politika–a nemzeti vétkek érzelmi politikája* konstrukcióban. A *Három nemzedék* egyik meghatározó kontextusa ugyanis *A száműzött Rákóczi*-botrány volt, s a történetpolitikai esszé Szekfű Gyula válaszai sorába illeszkedett. Mivel a támadók a függetlenségi ellenzék tagjai voltak, védekezésében megalkotta a *rosszul hazafiak (kurucok)-jól hazafiak (lelki függetlenek)* ideológiai konstrukcióját. Arra törekedett, hogy a közvéleményt meggyőzze: ő ártatlan áldozat, a nemzeti értékek és a tudomány hivatott képviselője, akit megrágalmaztak. Ugyanakkor – írásaiból és levelezéséből egyaránt látszik – arra a következtetésre jutott, hogy nem elég a szakmai közvéleménynek írni, szélesebb közönséget kell megcéloznia, és ehhez más műfajt kell találnia. Ekkor érte a német felkérés, hogy írjon összefoglaló munkát a magyar történelemről.

A *Der Staat Ungarn*ban első ízben, de korántsem utoljára dolgozott ki nemzeti mester-elbeszélést. Ekkor még olyat, amelyben a hazai történettudomány konszenzusnak számító eredményeit foglalta össze a szakma továbbfejlődésének igénye és programja jegyében.

A *Három nemzedék*ben viszont olyan mester-narratívát írt, amellyel már elsősorban a szakmain túli, széles olvasóközönséget célozta meg. Még hozzá a nagy kirakósjáték végső megoldását megtalált kinyilatkoztató szerepéből. Olyanéból, aki megvilágosodott, megtalálta saját kérdéseire és a kor kérdéseire a végső, egyetlen és kizárólagosan helyes választ: a potencialitást és az aktualitást szembesítő ideológiai konstrukcióban. Bár tudományos kérdéseket is megfogalmazott, és kísérleteket tett arra, hogy azokat megoldja, ez alárendelődött annak, hogy egészében indoktrinációs műveletet hajtott végre, besorolási eljárást vég-

zett, ideológiai rendszert alkotott, amelyet végső magyarázat-ként és megoldásként nyújtott át olvasóinak. A történetpolitikai esszé másik kontextusa ugyanis a történelmi Magyarország felosztását értelmező *Forradalom után*-irodalom volt.⁵²

A *Der Staat Ungarn* és a *Három nemzedék* műfaja tehát nemzeti mester-elbeszélés volt. Mindkettőre hatott Friedrich Meinecke historicista koncepciója. E szerint a *politikai érzék* és az *államérdek* vezérelte nemzeti program valósul meg, ölt testet a nemzetállamban, a kulturális és a politikai jelenségekben pedig a korszellem fejeződik ki. A *Der Staat Ungarn* néhány fogalma visszaköszönt a *Három nemzedék*ben. Szekfű Gyula a *Der Staat Ungarn* záró mondataiba utólag belelátta későbbi álláspontját. Így olyan képet alakított ki, mintha neki már korábban is ugyanaz lett volna az álláspontja, mint a *Három nemzedék*ben. Ám ez sem koncepciójában, sem műfajában, sem érvelésében nem így volt. Tüzetes olvasás után nyilvánvaló, hogy a két elbeszélés egészében és részleteiben döntően különbözik egymástól.

A *Három nemzedék*ben a műfaj és a kifejtésmód változásával módosultak a szakszerűség követelményei és konvenciói, így a hivatkozási rendszer és a módszer is. A *Három nemzedék* nemzeti mester-narratívája a jelenből a múltba jósolt vissza. Az ókori Izrael és Júda prófétái kárhoztatták és elítélték Isten választott népének és felkent királyainak múlt- és jelenbeli, Isten törvényeit be nem tartó, attól eltérő bűnös életmódját, s a népet arra hívták fel, hogy térjen meg Isten törvényeihez. Ha nem tér meg, a királyság és a nép elpusztul.⁵³

Szekfű próféciája az eredmény ismeretében a múltra vonatkozott. Széchenyit kettős szerepben láttatta, aki a helyes út

⁵² R. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitivistá történetnézet a magyar történetírásban*. I–II. k. Akadémiai Kiadó, 1973. II. 239–244.

⁵³ A korai és a kései próféták héberül és angolul:

<http://kodesh.mikranet.org.il/i/t/t0.htm>;

Héber–magyar kétnyelvű kiadás: ם״ך. *Biblia. Teljes kétnyelvű (héber–magyar) Biblia 2 kötetben.* (IMIT-Biblia) Szerk.: Raj Tamás. Makkabi Kiadói Kft., Budapest, 1994. I. 710–1326, II. 8–657.

http://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/63255/jewish/The-Bible-with-Rashi.htm.

Nevi'im. Prophets; héberül és magyarul.

megalkotásában és megmutatásában már-már Isten helyét foglalta el. Minthogy Istentől eltérően nem ő szabta ki a büntetést, szerepe az, hogy a magyarság egyedüli igaz prófétája legyen. Igazát – a magyar történelem potencialitását, az erkölcsi megújulás követelményeit, az értelem politikáját – Szekfű közvetítette, aki a prófécia szószólója, saját korában maga is próféta.

A múlt prófeciájának felépítése és kifejtése deduktív. Tétélett tekintélyérvek és tekintélyektől vett, túlnyomórészt összefüggéseikből kiszakított idézetek, a diszkurzív tér és az azon kívüli világ gyakori felcserélése, gyakran vitatható, időnként egyértelműen nem helytálló statisztikai adatok illusztrálták. Számos építőeleme – a Széchenyi-kultusztól az önfeláldozó és szükségtelenül súlyát vesztő nemességen át a zsidó térfoglalásig – az újkonzervatív-agrárius és a néppárti röpiratirodalom tétele volt, amelyeket Szekfű beemelt művébe, többé-kevésbé átértelmezve.⁵⁴ Nemzetfogalma a politikai nemzetfogalomtól az etnikai nemzetfogalom irányába mutatott, szemlélete pedig, a politikai közösség megkonstruálásának és működtetésének kérdéseit tekintve, az etnoprotekcionista önvédelem és újraelosztás sajátosságait viselte magán. Irodalmi kifejtése, tematikai sokszínűsége, tudósi tekintélye és prófétai ihlete mindezt a konzervatív és jobboldali radikális röpirodalom szintje fölé emelte. Közvetlen és elsődleges vonatkoztatási rendszerét a „forradalom után” és a Trianon témájú röpiratokban kell keresnünk, ahogy visszhangja is azokba illeszkedett.⁵⁵

Ön- és szerepmeghatározás

Szekfű Gyula a *Három nemzedék* második kiadásából kihagyta az első kiadás *A változások korszakában* című bevezetését. Új bevezetést írt, amelyben a liberalizmus meghatározásáról, a zsidókérdésről és a jelenkortörténet *kismagyar* és *nagymagyar* felfogásáról és a nemzeti történetíró kiküszöbölhetetlen és vállalandó szubjektivitásáról fejtette ki véleményét.

⁵⁴ SZABÓ Miklós: *Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003. 101–342.

⁵⁵ R. VÁRKONYI Ágnes: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban*. II. k. 239–244.

Concha Győző, Hornyánszky Gyula, Marczali Henrik és Patek Ferenc írásai kapcsán azt állította: a *Három nemzedéket* ért bírálatok megerősítették őt abban, hogy jó úton jár akkor, amikor abból indul ki, hogy Széchenyi értékrendszere a magyar erkölcsi megújulás mércéje. Ez az az értékrendszer, amelyhez a múltat, a jelent és a jövőt mérni kell. Amikor számon kérlik rajta a liberalizmus definícióját, használhatatlan mércét ajánlanak. Neki ugyanis történetíróként azt kell figyelembe vennie, hogy a kortársak mit tartottak magukról, milyenek voltak, nem pedig azt, hogy mit kellett volna tartaniuk magukról, amikor nem úgy gondolkodtak és nem úgy cselekedtek, mint ahogy a norma szerint kellett volna.

„Kiindulópontomnak, a specifikus nemzeti tulajdonoknak mint történelmi tényezőknek tekintetbe nem vétele az egyik oka annak, hogy jóhiszemű, tiszteletreméltó bírálóim közül is többen, főképp a harmadik generációhoz számítható korosabbak, a liberalizmus megvédését tartják legfőbb kötelességüknek, azt gondolván, hogy a liberalizmusnak, az elvont elvi rendszernek nálam található definíciójával áll vagy bukik egész munkámnak minden eredménye. De a nemzeti hibák mellőzésére s a liberalizmus megvédésére utalja őket az ő személyes, egyéni fel fogásuk... Kellemetlenül érintette, rosszul esett neki (ti. Concha Győzőnek) látnia, mint bélyegzik hanyatlásnak azt a kort, mely az ő és kortársainak vállvetett erőfeszítéseiből, nemes szándékaiból állott elő, s melynek, ha volt is hibája, bizonyára nem annyi és nem az, mint amit ráfog ez a kellemetlen szerző, aki nem is látta, nem is ismeri, sőt meg sem tanulhatta eléggé ezt a tőle távolálló kort. Szubjektív érzéseik tehát szinte tabu alá helyezik az utóbbi generációkban megnyilvánuló organikus bajait a nemzetnek, de annál inkább megnyitják ajkukat a liberalizmus védelmére. Végére is az ő szép korszakuk a liberalizmus kora volt... számukra a kultúrideal még ma is egyet jelent a liberalizmussal, s ma is oly lelkesedéssel szemlélik... a liberális alapelveket, mint 48-ban a frankfurti Pál-templom szónokai. És amint a Pál-templom parlamentje magasztos elveket hirdetett, melyek soha meg nem valósultak, úgy ez idealista öregek elvei is ideák csak, melyek igen messzire vannak a valóságtól.

Fiatalságuk ábrándjaihoz, lelkük jobb részéhez hívek maradtak, de elszakadtak a valóságtól, melynek sötét rémületeibe, kiegyenlítetlen mélységeibe túlságosan fájdalmas volna az ő mindent egyensúlyozó és saját egyensúlyát megtalált lelküknek lemerülnie.”⁵⁶

Más az elmélet, és más a valóság. A történésznek nem a szépen hangzó elvekből és az azok iránti, idejétmúlt nosztalgiákból, hanem abból kell kiindulnia, amit a források mutatnak.

A zsidókérdést – úgy látta – joggal vonta be a vizsgálódás körébe, hiszen az asszimilált és az asszimilálatlan, bevándorolt zsidók eltérő tulajdonságokat mutatnak. Az asszimilált magyar zsidók létét és jellegét éppúgy fenyegette a galíciaiak szabad beáramlása, mint az egész magyar nemzetét. A gátlástalan lengyel zsidók ugyanis rossz mintát honosítottak meg és terjesztettek el. Ráadásul a liberális univerzalizmus tabuvá tette a témának még a tárgyalását is, ami védettségre, üvegházi palántaéletre nevelte, nem pedig versenyhelyezetre szoktatta az érintetteket.

A jelenkortörténetnek el kell szakadnia a *kismagyar* beárlítottságtól, s a *nagymagyar* – minden magyart átfogó – felfogást kell érvényesítenie. Azt, amelyben kurucnak és labancnak egyaránt helye van. A *kismagyar*, függetlenségi, liberális, kuruc felfogás a nemzeti történelem szűk és elfogult értelmezése. A *nagymagyar* felfogás legalább annyira jogosult, mint a *kismagyar*, ám annál érvényesebb és korszerűbb. Horváth Mihály felfogása túlhaladott tradíció, Szalay Lászlóé viszont most is követendő hagyomány. Tudomásul kell venni, hogy a jelenkor-történetírás Thuküdidész és Tacitus esetében éppúgy, mint Macaulay és Michelet esetében, szükségképpen foglal magában szubjektív, érzelmi, értékválasztó jelleget. Olyan jelleget tehát, amit bírálói nála kifogásoltak. Holott be kell látni, hogy a nemzeti érzület és a korszerű felfogás és módszer együttesen teszi lehetővé a nemzeti regeneráció programjának képviselését

⁵⁶ Szekfű Gyula. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést írta: DĚNES Iván Zoltán. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 86–101.

és alkalmazását: azt, amire ő Széchenyi nyomán egyedül vállalkozott a *Három nemzedékben*.⁵⁷

A historiográfiai konstrukció *A száműzött Rákóczi*-botrányra válaszul 1914–1916-ban született védekező írások szemléleti alaprétegét építette tovább. Szekfű Gyula így és ezáltal pozicionálta újra saját helyét és szerepét. A historiográfiai konstrukcióval egyben a nemzeti történetírás lehetőségeit és korlátait is értékelte. A tudományon kívüli kötöttség, a nemzeti és egyéni szubjektivitás már nem elkerülendő vagy leküzdendő béklyó, hanem erény forrása lett. Az, ami a kíváncsú nemzeti történetírás hajtóereje. A nemzeti közösség partikuláris felfogása – vagy a nemzet egyetemességét térben és időben egyaránt átfogó viszonyulás – különbözteti meg ugyanis egymástól az elvetendő és a kíváncsú történelemszemléletet.

A historikus történetírását tehát elsősorban értékválasztása határozza meg. A választható értékek nemzeti értékek: a közfelfogást uraló leszűkített, hamis *kismagyar*, kuruc-liberális felfogás és az egyetemes nemzeti hagyományok, az egységes magyarság eszméje, a kuruc-labanc felfogás szintézisét megvalósító nemzeti felfogás között kell választani. A történetíró a historiográfiai polarizálással – miként védekező írásaiban, úgy most is – ideológiai ellentétet fogalmazott meg, hiszen általa az értéket értelmezte.

„...Az utolsó félszázadnak tisztán a nemzeti függetlenség érdekei iránt érdeklődő erdélyi történetírását – a minden magyart, kurucot és labancot átfogóval ellentétben – kismagyar történetírásnak (nevezem), melynek persze éppen úgy megvannak érdemei az általános magyarság szolgálatában, mint a porosznak a német egységben. Történetírásunk ez egyoldalúságának oka az utóbbi félszázadnak egyoldalúan állami, formalisztikus gondolkodásmódja, mely a nagynemzeti egységet nem ismervén fel, annak tényezőit, a kuruc és labancban egyképp gyökeres tulaj-

⁵⁷ CONCHA Győző: A konservatív és a liberális elv. *Budapesti Szemle*, 1921. 186. k., 532. sz. 25–80.; HORNYÁNSZKY Gyula: Három nemzedék. *Társadalomtudomány*, 1921. 476–486.; MARCZALI Henrik: Három nemzedék. Tanulmány Szekfű Gyula új könyvéről. *Egyenlőség képes folyóirata*, 1921. január 28. PATEK Ferenc: Három nemzedék. *Katholikus Szemle*, 1921. 193–207.

donokat elmellőzvé, megelégedett egy történelmi rész, az egész egy töredéke viszonyainak kutatásával. Én... nem tiltakozom az ellen, hogy munkámban szubjektív aktualitásokat találnak, mert hisz különben nem is volnék magyar és nem is írhatnék történetet. Ami zavart és félreértést okozhat, az nem ez a dolog, hanem az, hogy nálam a szubjektivitás más, mint amikhez közönségünk félévszázadon át szokva volt. Amint én már korábban felszabadultam az egyoldalú kismagyar ideológia alól, és utána *szinte egyedül* - ezt nem büszkeséggel, sajnálattal mondom - *próbáltam meg kuruc és labancnak történelmi szintézisét adni*, ami viszont lehetetlen lett volna, ha a liberális korszak állami formalizmusának hatása alatt állottam volna: úgy mindez szükségképpen elütőnek, idegennek, különösnek tűnik fel mindazok számára, kik a liberális-kuruc egyesített ideológiához szoktatvák... Nézetem szerint ha a nemzeti történetírás alatt nem a pártpolitikától függő, nem egy országrészben gyökerező történelemszemléletet, hanem azt értjük, mely kezdetől fogva tudatában van egyrészt minden magyar egységének, másrészt az egész magyar múlt, minden tegnap és minden ma állandó összefüggésének: akkor a történetírás nem is igen lehet más, mint személyes élmény úgy az író, mint a közönség számára... A nemzeti történetírás mindenkor alá volt vetve a nemzeti közösség hatásának, amire jellemző tünet az, hogy éppen a legnagyobb nemzeti történetírókat rendszeren nem értékeli oly magasra az idegen, mint az illető nemzet fia... Minél valódibb, minél teljesebb... a nemzeti közösség, minél inkább magában foglal minden nemzetit úgy a jelen szélességében mint a múltnak mélységében, annál nagyobb a személyes élmény, mely a nemzeti közösség hatása folytán a történetírói munkánál létrejön. És annál több a szubjektív, publicisztikai vagy *homiletikus* elem, melyet a műben az objektivitásnak mások iránt szigorú kutatói, vagy pedig a nemzeti közösségen kívülállók megróhatnak.”⁵⁸

⁵⁸ SZEKFÜ Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Második kiadás. 41–44.

Magánhasználatra, a német kiadás reményében némileg kritikusatban írt művéről:

„Most a *Három nemzedék* német kiadása dolgában tárgyalok egy müncheni céggel, a »Bibliothek der Weltgeschichte« számá-
ra, melyet Karl A(lexander) v(on) Müller szerkeszt. ...Azt hi-
szem, élvezhető stílusban lefordítva a könyv nem tenne rossz
szolgálatot nekünk, szegény magyaroknak. Persze... profétai,
lírai és szélsőséges részekről megtisztítanám, sokat összevon-
nék benne, s egy csomó politikai, történeti és statisztikai dátumot
belevennék. Nagyon hálás volnék, ha alkalmilag útbaiga-
zítást adnál a tekintetben, mivel Te tudod legjobban, mi érdekli
a német közönséget.”⁵⁹

Szekfű Gyula a történetíró szubjektivitását, értékválasz-
tását már régóta érzékelte. 1922-es állásfoglalása az *Anatole
France*-esszé és az 1912-es írások szemléleti kérdésével rokon.
Megoldása viszont az *Újabb válasz bírálóimnak* és a *Mit véte-
tem én?* ideológiai állásfoglalásainak következetesebbé tett és
módosított változata. A második kiadás *Bevezetésének* histo-
riográfiai és a *Három nemzedék* mesterelbeszélésének „kuruc
és igazi nemzeti” ellentétpárjában egyaránt az érzelmi politikát
állította szembe az értelem politikájával, a hanyatlástörténetet
a normával, az aktualitást a potencialitással, a liberális ha-
gyományt a konzervatív követelménnyel. Önmagát pedig az új
kánon megalkotójának, Széchenyi mélységei közvetítőjének, a
politikai romantika ítéletmondójának a szerepébe helyezte.⁶⁰

⁵⁹ Szekfű Gyula (Bécs, 1922? május 23.) – Gragger Róbertnek. Berli-
ni Magyar Intézet iratai. Gragger Róbert iratai, levelezése, 1920–1922. Idézi:
UJVÁRY Gábor: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorá-
tusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*. I. k. Ráció Kiadó,
Budapest, 2013. 142–143. – „A 3 nemzedéket nem engedhetem: meg kell lennie
németül is. Engedd meg, hogy lefordítsuk s kiadjuk.” Gragger Róbert (Berlin,
1924. december 24.) Szekfű Gyulának, EKK. G 628. (Uo. 143.)

⁶⁰ Lásd SZABÓ Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Medvetánc Könyvek, Atlantis Program, Budapest,
1989. 109–176.; TRENCSENYI Balázs: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták
Kelet-Európában*. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest,
2011. 360–366.

Következtetés

Szekfű Gyula a történelmi Magyarország felbomlását a *potencialitás-aktualitás*, a *nagymagyar-kismagyar*, a *felelős, értelmi politika* és a *felelőtlen érzelmi politika* szembeállításának politikai romantikus konstrukciója segítségével metahistóriai szinten értelmezte. Ez határozta meg művének különleges helyét a *Forradalom után* műfajú röpiratok között és – összefüggésben *A száműzött Rákóczi*-botrány élménysorozatának besorolásával és az 1918–1919-es rendszerváltások során átélt politikai metamorfózisainak elaborációjával – ez magyarázza meg azt, hogy a világháború és – a második kiadástól kezdve – az azt követő forradalmak miért hiányoztak értelmezéséből.